

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

**MERKEZİ TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİLLERİN EDİLGEN
YAPILMASI**

Serap PILGİR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

MERKEZİ TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

Serap PILGİR

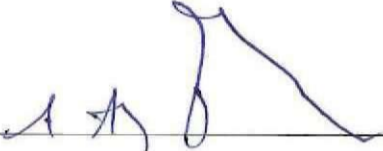
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Serap PILGIR tarafından hazırlanan "Merkezi Türk Dillerinde Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapılması" başlıklı bu çalışma, 11.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR (Başkan)

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi İsa SARI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11.06.2018

S. Pilgür

Serap PILGİR

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

● **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

○ **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

○ **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

○ **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

18 /06/2018

S. Pilgür

Serap PILGİR

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Mevlüt ERDEM** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

S. Pilgır

Serap PILGİR

TEŞEKKÜR

Öncelikle çalışmamın her aőamasında beni yönlendirerek fikir veren danışman hocam Doç. Dr. Mevlüt ERDEM'e çok teşekkür ederim.

Tezimde kullandığım örnekler konusunda bana her türlü desteği veren Turkan ASKEROVA hocam ve dostlarım Kanyshai ERGASHEVA, Ayıguzali ABUDUSALAMU, Dilnaz BAKHTIAROVNA, Assel YERKENKYZY, Halmurat MAHSAT, Latife BEŐİROVA, Ayiőe BEŐİROVA, Ziyoda KHALMATOVA ve Gulshat AHMETSHİNA' ya ve bu tezin hazırlanmasında burs vererek destek olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Eğitim ve Araştırma Burslarına teşekkür ederim.

Ayrıca manevi destekçilerim olan sevgili aileme sonsuz teőekkürler.

ÖZET

PILGIR, Serap. *Merkezi Türk Dillerinde Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapılması*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Tarihi gelişim seyri boyunca farklı coğrafyalara yayılmış ve farklı kültürlerle karşılaşarak çeşitli etkileşimlere uğramış olsalar da Türk dilleri sözdizimsel açıdan benzer özellikler göstermektedir; fakat bazen farklı eğilimler de gösterebilmektedir. Edilgenlik özellikle de geçişsiz fiillerle kurulan edilgenlik Türk dillerinde bazı farklılıkları olan sözdizimsel bir olaydır. Bu çalışmada Türk dillerinde, özellikle Merkezi Türk dillerinde, geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında ne gibi farklılıklar gösterdikleri incelenmiştir.

Edilgenlik, cümledeki etkilenen (patient) rolündeki nesnenin özne pozisyonuna yükselmesi, gramatikal ilişkisini kaybeden öznenin ise cümleden atılması ya da seçimlik bir unsur olarak cümleye eklenmesidir. Diller geçişli fiillerin edilgen yapılmasına izin verirken, geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında farklı eğilimlere sahiptirler. Bu çalışmada öncelikle geçişli fiillerin edilgen yapılmasına değinilmiştir. Ardından Perlmutter'in Anakkuzatif Hipotezi doğrultusunda geçişsiz fiillerin anakkuzatif-anergatif ayrımı, bu ayrımın çeşitli açılardan dile yansımaları, edilgenliğe etkisi üzerinde durulmuştur.

Geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında geçişsiz fiil sınıflarının ne dereceye kadar etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Geçişsiz fiil sınıflandırması temelinde Türk dillerinde bu fiillerin edilgen yapılmasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Geçişsiz fiillerin özelliklerinden yola çıkılarak hangi geçişsiz fiillerin Merkezi Türk dillerinde edilgen yapılabildiği incelenmiştir. Bunun sonucunda genel olarak Merkezi Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına Türkiye Türkçesinde olduğu kadar sık rastlanmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Merkezi Türk dilleri, edilgenlik, geçişlilik, geçişsiz fiiller, anakkuzatif, anergatif

ABSTRACT

PILGIR, Serap. Passivization of Intransitive Verbs in Central Turkic Languages, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Although the Turkic language had spread diverse geographies and encountered with different cultures and languages throughout the course of historical development they are similar in syntactic structure, but sometimes it can show different tendencies. There are some syntactic differences in passives, especially passives of intransitive verbs in Turkic languages. In this study, the differences in the passivization of the intransitive verbs in the Turkic languages, especially in the Central Turkic languages, were examined.

Passivization is the rise of the object which is in the patient role into the subject position, and the subject either lost its syntactic function in the sentence or is added to sentence as an optional element. While the languages allow passivization of transitive verbs, they can follow different tendencies in the passivization of intransitive verbs. In this study, firstly passivization of transitive verbs will be examined. Then distinction of intransitive verbs in the direction of the Perlmutter's Unaccusative Hypothesis will be focused on discussing this distinction in various perspectives.

It is examined that to what the class of the intransitive verb is effective in the passivization of the intransitive verbs. On the basis of the transitive verb classification, it is focused on the similarities and differences in passivization of intransitive verbs in the Turkic languages. By examining the characteristics of the intransitive verbs, it has been investigated which intransitive verbs are passivized in the Central Turkic languages. As a result, generally it has been observed that passivization of intransitive verbs like Modern Turkish was not encountered frequently in Center Turkic languages.

Key Words

Central Turkic languages, passivization, transitivity, intransitive verbs, unaccusative, unergative

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSALYAKLAŞIM	14
1.1. Fiillerde Geçişlilik	15
1.2. Geçişsiz Fiiller Ve Anakuzatif-Anergatif Ayrımı	16
1.3. Türkçedeki Anakkuzatif-Anergatif Ayrımına Dair Bulgular	18
1.3.1. Alıntı Kelimelerle ol-, et- Yardımcı Fiil Seçimi.....	19
1.3.2. Çift Ettirgen Yapılar.....	19
1.3.3. –ArAk Zarf fiilli Yapıları.....	20
1.3.4. Görünüşsel Bulgu.....	21
1.3.5. Emir Cümleleri.....	23
1.4. Kişisiz Edilgen Yapılar (Impersonal Passives)	25
1.4.1. Kişisiz Edilgen Yapıların Sınıflandırması.....	26
1.4.2. Kişisiz Edilgen Yapıların Özellikleri.....	30

1.4.3. Geçişli Fiillerin Kişisiz Edilgen Yapıları.....	31
1.4.4. Geçişsiz Fiillerin Kişisiz Edilgen Yapıları.....	35
1.5. Geçişsiz Fiillerin Sınıflandırılmasına Dair Çeşitli Ölçütler.....	39
2. BÖLÜM: MERKEZİ TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞLİ VE ÇİFT GEÇİŞLİ FİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI.....	45
3. BÖLÜM: GÜNEYBATI (OĞUZ) GRUBU TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI.....	50
3.1. Örneklerle Güneybatı Türk Dillerinde Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapılması.....	50
3.1.1. Azerice.....	51
3.1.2. Gagauzca.....	53
3.1.3. Türkmençe.....	55
4. BÖLÜM: GÜNEYDOĞU (KARLUK) GRUBU TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI.....	63
4.1. Örneklerle Güneydoğu Türk Dillerinde Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapılması.....	63
4.1.1. Yeni Uygurca.....	63
4.1.2. Özbekçe.....	66
5. BÖLÜM: KUZEYBATI (KIPÇAK) GRUBU TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI.....	72
5.1. Örneklerle Kuzeybatı Türk Dillerinde Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapılması.....	72

SONUÇ	84
KAYNAKÇA	89
EK 1. Etik Komisyon Muafiyeti Formu	94
EK 2. Orijinallik Raporu	95

KISALTMALAR DİZİNİ

- abs: absolute
acc: accusative
Azr: Azerice
Başk: Başkurtça
EAT: Eski Anadolu Türkçesi
ET: Eski Türkçe
F: Fiil
FÖ: Fiil öbeği
Gag: Gagauzca
imperf: imperfect
inst: instrumental
İÖ: İsim öbeği
Kar.Kalp: Karakalpakça
Kar.Mal: Karaçay-Malkarca
Kaz: Kazakça
Kır.Tat: Kırım Tatarcası
Kırg: Kırgızca
Kum: Kumukça
MTD: Merkezi Türk Dilleri
n: neuter (nötr)
Nog: Nogayca
nom: nominatif
Özb: Özbekçe
p.part: past partisiple
pass. part: passive participle

pl: plural

pres: present

s: singular

Tat: Kazan Tatarcası

TDTEA: Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi

Trkm: Türkmençe

Y. Uyg: Yeni Uygurca

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Edilgenlik Çeşitleri.....	26
Tablo 2: Wunderlich'in Geçişsiz Fillerin Dörtlü Sınıflandırması.....	40
Tablo 3: Nakipoğlu'nun Geçişsiz Fillerin Beşli Sınıflandırması.....	42
Tablo 4: Geçişsiz Fillerin Sınıflandırması.....	44
Tablo 5: Güneybatı Grubu Türk Dillerinde Edilgenleştirici Biçimbirimler.....	50
Tablo 6: Güneydoğu Grubu Türk Dillerinde Edilgenleştirici Biçimbirimler.....	63
Tablo 7: Merkezi Türk Dillerinde <i>doğ-</i> Fiili.....	87

GİRİŞ

Edilgenlik genellikle gramer kitaplarının *çatı* başlığı altında morfolojik ve sentaktik boyutta ele alınan gramatikal bir kategoridir. Edilgen yapıların açıklanmasında verilen örnekler çoğunlukla geçişli fiillerle yapılan edilgenlik üzerine kurulmuştur ve geçişsiz fiillerle yapılan edilgenliklerin pek örneklendirilmediği dikkati çekmektedir. Bu husustaki eksiklik geçişsiz fiillerin edilgen yapılması ile ilgili bir çalışmanın gerekli olduğunu göstermiştir.

Türk dillerinde edilgenlik fiile çeşitli morfolojik biçimbirimler getirilerek yapılmakla birlikte edilgenlik sadece morfolojik boyutta fiilin edilgenleştirici biçimbirimlerle işaretlenmesinden ibaret değil, aynı zamanda Keenan ve Dryer' in (1985) da belirttiği gibi anlambilimsel, sözdizimsel ve hatta edimbilimsel (pragmatik) olarak çok yönlü bir bakış açısıyla yaklaşılması gereken bir olgudur. Bu durum göz önünde bulundurulduğundan bu çalışmada edilgenlik sadece morfolojik değil aynı zamanda sentaktik boyutta da incelenerek morfo-sentaktik bir çalışma ortaya konulacaktır.

Genel olarak diller geçişli fiillerin edilgen yapılmasında herhangi bir güçlükle karşılaşmazken, geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında aynı tabloyu sergilemeyebilirler. Yani bazı diller geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına hiç izin vermezken, bazı diller kısmen izin verir. Bu çalışmada Merkezi Türk dillerinin (MTD) geçişsiz fiillerin edilgenleştirilmesine ne derece izin verip vermediği örnekler üzerinden sorgulanmaya çalışılacaktır. Bu sorgulama yapılırken öncelikle Perlmutter'in 1978 yılında ileri sürdüğü geçişsiz fiillerin *anakkuzatif-anergatif*¹ (*unergative-unaccusative*) ayrımından kısaca bahsedilecektir. Birinci bölümünde de geniş bir şekilde ele alınacak olan Perlmutter'in anakkuzatif-anergatif ayrımından kısaca bahsetmek gerekir. Bilindiği üzere fiiller geleneksel olarak yönetim çerçevelerinde bir nesne unsurunun olması ya da olmaması bakımından geçişli ve geçişsiz fiiller olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Perlmutter

---

¹ Bazı kaynaklarda anakkuzatif fiiller için nesneli geçişsiz, anergatif fiiller içinse özneli geçişsiz terimi kullanılmışsa da bu çalışmada anakkuzatif ve anergatif şeklinde bir kullanım tercih edilmiştir.

geçişsiz fiilleri yönetim çerçeveleri gereği aldıkları unsurlara atadıkları tematik roller (thematic roles) bakımından alt gruba ayırmaktadır. Buna göre anakkuzatif fiillerin *Bardak düştü* örneğinde olduğu gibi özne konumunda *etkilenen* (patient) rolünde bir unsur bulunurken; anergatif fiillerin özne konumunda *Ali güldü* ya da *Köpek havladı* örneklerinde olduğu gibi kılıcı (agent) rolünde bir unsur bulunur. Perlmutter, anergatif diye adlandırdığı fiillerin edilgenleştirmeye izin verirken; anakkuzatif fiillerin buna izin vermediğini ileri sürerek bu düşüncesini çeşitli dünya dillerinden örnekler vererek ispat etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada ise Merkezi Türk dillerinin geçişsiz fiillerin edilgen yapılması konusunda nasıl bir çizgi izledikleri araştırılacak, benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada yer alan örnekler ağırlıklı olarak *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* serisinden, ilgili dile ait şiir, destan gibi edebi metinlerden ve çeşitli gramer kitaplarının içindeki metin örneklerinden derlenerek oluşturulmuş ve örneklerin kaynak kişilerce doğruluğu teyit edilmeye çalışılmıştır.

Dillerde sorgulaması yapılacak olan fiil listesi oluşturulurken türemiş fiillerden ziyade kök halindeki basit fiiller tercih edilmiş; ancak bugün artık şeffaflığını kaybetmiş ve ek-kök ayrımını yapamadığımız birkaç türemiş fiil (örn. *ağ/a-*) işlek kullanımından ötürü listeye dâhil edilmiştir. Ayrıca listedeki fiiller, karşılaştırmanın yapılacağı diğer Türk dillerindeki sözcüksel karşılıkları da göz önüne alınarak tekrar bir eleme sürecinden geçirilmiştir. Bu çeşitli eleme süreçleri sonucunda oluşturulan geçişsiz fiil listesi Merkezi Türk dillerinde sorgulamaları yapılarak edilgenleştirmeye izin verip vermemeleri bakımından incelenecektir.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle Türkçedeki geçişsiz fiillerin anergatif-anakkuzatif ayrımının varlığına dair sözdizimsel, anlambilimsel bulgular verilerek, ardından geçişsiz fiillerin edilgen yapılması Türkiye Türkçesi üzerinden açıklanmış böylece diğer Türk dillerindeki durumlarla yapılacak bir karşılaştırma zemini oluşturulmuştur. İkinci bölümde Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına geçilmeden önce kısaca

örnekler üzerinden geçişli ve çift geçişli fiillerin edilgen yapılmasına değinilmiştir. Üçüncü bölümde Türk dillerinin Güneybatı (Oğuz) grubu, üçüncü bölümde Güneydoğu (Karluk) grubu ve son bölümde Kuzeybatı (Kıpçak) grubunda geçişsiz fiillerin edilgen yapılması incelenecektir.

Bu çalışmada kullanılan *Merkezi Türkçe (Central Turkic)* terimi, Alman Türkolog Claus Schönig'in 1999 yılında Türk dillerinin sınıflandırılmasına dair yaptığı çalışmada kullandığı terimlerden biridir. Schönig bu terim ile Ana Türkçe söz içi ve söz sonu *-d(-)* fonemini *-y(-)* fonemine değiştiren Türk dillerini ifade ederken; *Kıyı Türkçesi (Border Turkic)* terimi ile de Merkezi Türkçe içinde yer almayan Türk dillerini kastetmiştir.

Bu sınıflandırmaya göre Merkezi Türkçe Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk) ve Kuzeybatı (Kıpçak) olmak üzere üç ana grubu içine almaktadır. Salarca, Altayca ve ağzları, Çulım ağzı ve Yenisey grubu Türk dillerinin bazı kısımları *-d(-)* > *-y(-)* değişimini göstermeleri dolayısıyla Merkezi Türkçe içerisinde değerlendirilirler; fakat bunlar, aynı zamanda pek çok sıra dışı ve eskicil özellikler de taşımaktadırlar (Schönig, 2013: 222). Bu nedenle çalışmada Merkezi Türkçe içinde yer alan sadece üç ana grup (Güneybatı, Güneydoğu ve Kuzeybatı) ele alınacaktır. Ayrıca Schönig'in Kıyı Türkçesi diye ifade ettiği Çuvaşça, Halaçça, Lena Grubu (Yakutça ve Dolganca), Sayan grubu Türk dilleri, Çulım ağzı ve Yenisey grubu Türk dillerinin bazı kısımları, Sarı Uygurca ve Fu-yü Türkçesi bugün çeşitli fonetik ve morfolojik özellikler bakımından genel eğilimden çok fazla sapmalar gösterdiği ve örneklerin sorgulanması noktasında kaynak kişi sıkıntısı yaratacağından bu çalışmanın dışında tutulacaktır.

Merkezi Türk Dilleri Hakkında Genel Bilgiler

Bu çalışmada incelenecek olan Türk dilleri hakkında bilgiler kısaca aşağıda verilmiştir:

Türkiye Türkçesi, Azerice, Gagauzca ve Türkmençe Güneybatı grubu içinde yer alan Türk dilleridir. Bu grubun batı kolunu Türkiye Türkçesi, Azerice ve Gagauzca oluştururken; doğu kolunu Türkmençe oluşturmaktadır.

Azeriler 11.yy. sonlarında Azerbaycan, İran, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu'yu fethederek bu topraklara yerleşen Oğuzların soyundandır. Bugün Azerilerin büyük bir kısmı başkenti Bakü olan Azerbaycan Cumhuriyetinde ve İran'da, merkezi Tebriz olan Azerbaycan vilayetinde yaşamaktadırlar. Ermenistan ile Gürcistan'da da küçük Azeri toplulukları bulunur. Azericenin Azerbaycan' da konuşulan başlıca diyalektleri doğu grubu (Kuba, Bakü, Şamahı, Muğan, Lenkoran), batı grubu (Kazak, Gence, Karabağ diyalektleri ve Ayrum ağzı), kuzey grubu (Nuha diyalekti) ve güney grubu (Nahçıvan, Ordubad, Tebriz diyalektleri ve Yerevan ağzı) olmak üzere dört tanedir. Azerbaycan dışındaki Azeri diyalektleri Irak'ta konuşulan Kerkük-Erbil diyalektleri, İran'ın Şiraz bölgesinde konuşulan Kaşkay-Eynallu diyalektleri ve Afganistan'da Kabil civarında konuşulan Afşar diyalektidir (Demir & Yılmaz, 2010: 118, 119). Azericenin başlıca seslik özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Kapalı /é/ sesinin korunması: *ér* "erken", *béş* "beş"
2. Söz başı /y/ sesinin çoğunlukla /i/ ve /i/ den önce düşmesi: : ET. *yigit* > *igid* "genç", ET. *yılan* > *ilan*
3. Söz başı artdamaksıl /k/ sesinin /g/ye değişmesi: ET. *kork* > *gorh-*
4. Öndamaksıl /g/ sesinin /y/ye değişmesi: ET. *yigirmi* > *iyirmi* "yirmi", ET. *eg-* > *ey-* "eğ-" (Tekin & Ölmez, 2014: 174, 175).
5. Söz başı /t/ sesinin genellikle /d/ye değişmesi: ET. *tut-* > *dut-*, ET. *tırñak* > *dırnağ*

Hıristiyanlığı kabul etmiş bir toplum olan Gagauzların bugün yaşadıkları başlıca yerler, Moldovya'nın güneyi ve Ukrayna'nın güney bölgeleridir. Gagauzlar önceden *Besarabya* denilen bu bölgeye 18. yy. sonları ve 19. yy. başlarında Kuzeydoğu Bulgaristan'dan göç ederek yerleşmişlerdir. Gagauzlar ayrıca Kazakistan'ın doğusu, Kırgızistan ve Özbekistan'ın başkentleri, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Makedonya'nın bazı bölgelerinde küçük gruplar halinde yaşamaktadırlar. Gagauzcanın Çadır ve Komrat bölgelerinde konuşulan Merkez diyalekt ve Vulkanesti bölgesinde konuşulan Güney diyalekt olmak üzere iki diyalekti bulunmaktadır. Yazı diline Merkez diyalekt esas alınmıştır. Gagauzcanın başlıca özellikleri:

1. Söz başı ve söz içinde /y/ türemesi: *eri-* > *yeri-*, *ek-* > *yek-*
2. /ğ/ sesi, /d, n, r/ sesleri ve iki ünlü arasında düşmesi: *ağla-* > *āla-*, *oğul* > *oul*
3. Söz başı /y/ sesinin çoğunlukla /ü/'den önce düşmesi: *yüz-* > *üz-*, *yüzük* > *üzük*
4. Ön seste /s/ > /z/ değişmesi: *zūmbūl* "sümbül"
5. Gagauzcanın en önemli özelliklerinde birisi de Slav dillerinin etkisiyle sözdiziminin bozulmuş olmasıdır: *uşak çek etti ālamā* "çocuk ağlamaya başladı" (Ercilasun, 2012: 85- 100).

Türkmence, bugün başlıca Türkmenistan olmak üzere Özbekistan, Kazakistan, Karakalpakistan, Tacikistan ve Rusya'nın Stavropol bölgesinde konuşulmaktadır. Türkmencenin pek çok diyalekti olmakla birlikte bunları iki ana grupta toplamak mümkündür: 1. Teke, Sarık, Salır, Göklen, Yomud, Ersarı vb; 2. Nohur, Anav, Eski, Suhri, Arabacı, Kıraç, Çandır, Mukrı, Hatap, Bayat, Çeges vb. Bunun dışında Kuzey Kafkasya'da Stavropol bölgesinde konuşulan Truhmen diyalekti, İran'da konuşulan Horasan Türkmencesi ve Özbekistan'ın Harezmi Bölgesinde konuşulan Harezmi Oğuz diyalektleri vardır (Tekin & Ölmez, 2014: 166).

1. Asli uzun ünlülerin sistemli bir şekilde korunması: *āt* "ad", *ōt* "ateş"

2. Türkmencede /z/ ve /s/ sesleri Türkiye Türkçesinden farklı olarak daima peltek telaffuz edilir. Fakat yazımda bu peltekliliği ifade edecek bir işaret yoktur: *sāz* "saz", *suv* "su"
3. Azerice, Gagauzca ve Türkiye Türkçesinde /v/ sesine değişen söz başı /b/ sesinin Türkmencede korunması: *bar-* "git-", *ber-* "ver-"
4. Söz başı /k/ > /g/ ve /t/ > /d/ değişimi: ET. *kuş* > *guş*, , ET. *taş* > *daş* (Ercilasun, 2012: 238-246).

Güneydoğu grubu içinde yer alan Yeni Uygur ve Özbekçe eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır.

Yeni Uygurların büyük çoğunluğu Çin'deki Uygur Özerk Bölgesinde yaşarlar. Çin dışında, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da Uygur toplulukları vardır. Birçok diyalekti bulunan Yeni Uygurcanın Güney ve Kuzey diyalektleri olmak üzere başlıca iki diyalekti vardır. Güney grubu diyalektlerini; Kaşkar-Yarkent diyalekti, Hotan-Keriya diyalekti, Aksu ya da Maralbaşı- Karaşar diyalekti oluşturur. Kuzey diyalektleri ise Kuça-Turfan-Hami diyalektleri (Çin'de) ve Tarançi diyalektinden (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da) oluşmaktadır. Bunların dışında Lobnor diyalekti ile Hoton diyalekti vardır. Bu diyalektler asıl Uygur bölgesi dışında kalan diyalektlerdir. Yeni Uygurcanın belli başlı ses özellikleri:

1. İlk hecedeki /ağ/ ses grubunun korunması: *tağ* "dağ", *yağ-* "yağ-"
2. Çok heceli kelimelerin sonundaki /ğ/ ve /g/ seslerinin /k/ ve /k/ye değişmesi: ET. *ölüg* > *ölük* "ölü", ET. *tağlıg* > *taglık* "dağlı"
3. Söz başında ve /i, u, ü/ sesleri önündeki /y/ > /j/ değişimi: *yıl* > *jil*, *yurt* > *jurt*
4. Üçüncü kişi iyelik ekinden sonra ortaya çıkan zamir /n/ sinin düşmesi: *astida* "altında", *öyige* "evine"
5. Orta hecede ünlü daralması: *bala+lar* > *balilar* "çocuklar", *sözle+gin* > *sözlügün* "konuşun" (Tekin & Ölmez, 2014: 154-159).

Özbeklerin büyük bir kısmı başkenti Taşkent olan Özbekistan'da yaşamakla birlikte, Özbekistan dışında Afganistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Rusya'da da kalabalık Özbek toplulukları bulunur. Özbekçenin pek çok diyalekti olmasına rağmen bunlar başlıca dört grupta toplanabilir: Harezmi-Kıpçak diyalektleri, Kuzey Özbek diyalekti, Güney Özbek diyalekti ve Harezmi-Oğuz diyalektleri (İkan-Kara Bulak ve Hive). Harezmi-Kıpçak diyalektleri Türk dillerinin Kıpçak grubuna, Harezmi-Oğuz diyalektleri ise Türkmenceye aittir. Özbekçenin asıl diyalektleri Kuzey Özbek ve Güney Özbek diyalektleridir. Güney Özbek diyalekti kendi içinde alt gruplar oluşturur: Farsçalaşmış diyalektler (Semerkand, Karşi, Katta-Kurgan, Buhara) ve yarı-Farsçalaşmış diyalektler (yerel ağızlar, Fergana Özbekçesi). Özbekçenin belli başlı özellikleri aşağıda verilmiştir:

1. İlk hecedeki /ağ/ ses grubunun korunması: *tâğ* "dağ", *yâğ* "yağ"
2. /a/ sesinin genellikle ilk hecede dudaksızlaşması: ET. *baş* > *bâş*, ET. *altı* > *âlti*
3. Çok heceli kelimelerin sonundaki /iğ/ ve /ig/ ses gruplarının /ik/ ve /ik/ ses gruplarına değişmesi: ET. *sarığ* > *sarık* "sarı", ET. *taglığ* > *tâglik* "dağlı"
4. Zamir /n/ sinin düşmesi: *âtesige* "babasına", *uyiden* "evinden" (Tekin & Ölmez, 2014: 148-152).

Yazı dili bakımından kalabalık bir grup olan Kuzeybatı grubundaki Türk dilleri aşağıda verilmiştir.

Kazan Tatarlarının büyük çoğunluğu başkenti Kazan olan Tataristan Özerk Cumhuriyetinde yaşamakla birlikte, Tataristan dışında Başkurt, Mordov ve Çuvaş Özerk Cumhuriyetlerinde de çok sayıda Tatar grupları bulunmaktadır. Tatarcanın çok geniş bir alana yayılmış üç büyük diyalekti vardır: Orta Diyalekt, Batı (Mişer) Diyalekti, Doğu (Sibirya) Diyalekti. Standart dil bu diyalektlerden Orta Diyalekte dayandırılarak oluşturulmuştur (Ercilasun, 2012: 683). Tatarcanın belli başlı ses özellikleri:

1. İlk hecedeki /o/ ve /ö/ seslerinin sırasıyla /u/ ve /ü/ye değişmesi: ET. *bol-* > *bul-* “ol-“, ET. *söz* > *süz*
2. İlk hecedeki açık /e/ ve kapalı /é/ seslerinin /i/ye değişmesi: ET. *kel-* > *kil-*
ET. *béş* > *biş*
3. Çoğunlukla /i/ ve /i/ , seyrek olarak da /a/, açık /e/ ve kapalı /é/ sesleri önündeki /y/ sesinin /c/ye değişmesi: ET. *yır* > *cır* “şarkı, türkü”, ET. *yel* > *cil*
4. /eg/ ve /ig/ ses gruplarının /iy/e değişmesi: ET. *beg* > *biy*, ET. *teg-* > *tiy-* (Tekin & Ölmez, 2014: 111-113).

Başkurtça bugün esas itibariyle Başkurdistan Cumhuriyetinde konuşulmaktadır. Başkurdistan Asya ile Avrupa arasında Ural Dağlarının batısında İdil ve onun bir kolu olan Ufa Nehrinin oluşturduğu havzada yer almaktadır. Başkurtça, Başkurdistan dışında Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ukrayna’da konuşulmaktadır. Başkurtçanın diyalektleri için çeşitli araştırmacılar tarafından tasnif çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalardan 2004 yılında Kiyekbeyev, İşbulatov ve Maksyutova tarafından yapılan tasnifte Başkurtçanın diyalektleri Doğu (Kuvakan) ve Güney (Yurmat) olarak iki gruba ayrılmıştır. Yazı dili Doğu (Kuvakan) diyalekti üzerine kurulmuştur. Başkurtçanın belli başlı ses özellikleri:

1. Genel Türkçede sözcük başındaki /s/ sesinin /h/ye değişmesi: *hin* “sen”, *hıwıq* “soğuk”
2. Genel Türkçede sözcük ve ek başındaki /ç/ sesinin /s/ye değişmesi: *saqırıw* “çağır-“, *sıgıw* “çık-“
3. Söz başı /b/ sesi korunurken bazı geniz ünsüzleriyle biten sözcüklerde /m/ye değişmesi: ET. *bar* > *bar* “var”; ET. *barmak* > *barmak* “parmak”, ET. *biñ* > *miñ* “bin” vb.
4. Bulunma, çıkma durum eki ve geçmiş zaman ekindeki /d/ sesinin ünlü ile biten sözcüklerden sonra gelmesi durumunda /n/ye değişmesi: *kala-na* “şehirde”, *uqı-nı* “okudu” (Ercilasun, 2012: 751-761).

Kazak Türkleri, Kazakistan Cumhuriyeti dışında Rusya, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Ayrıca az sayıda Afganistan, İran ve Türkiye'de de Kazaklar vardır (Bozkurt, 2012: 407). Kazakçanın başlıca ses özellikleri:

1. Söz başı /y/ sesinin /j/ye değişmesi: ET. *yıl* > *jil*, ET. *yat-* > *jat-*
2. /ş/ sesinin /s/ye değişmesi: : ET. *baş* > *bas*, ET. *kuş* > *kus*
3. /ç/ sesinin /ş/ye değişmesi: : ET. *uç-* > *uş-*, ET. *üçün* > *üşin*
4. Eski Türkçe ön ünlülü sözcüklerdeki söz başı /k/ ve /t/ ünsüzleri korunmuştur: *til* "dil", *kel-* "gel-" vb. (Ercilasun, 2012: 435).

Karakalpakya, Özbekistan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir. Karakalpak Özerk Cumhuriyeti dışında Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya'nın bazı bölgelerinde küçük Karakalpak topluluklarınınca konuşulur. Sovyet Devriminden sonra yazı dili haline getirilmiştir. Kazakçaya çok yakın olan ve bu yüzden Kazakçanın bir diyalekti olarak sayılması gereken Karakalpakçanın Kazakçadan ayrılan başlıca ses özellikleri:

1. Söz başı /y/ sesinin /c/ye değişmesi: ET. *yıl* > *cıl*, ET. *yiğit* > *cigit*
2. Kazakçadan farklı olarak kimi sözcüklerde söz başı /t/ sesinin /d/ye değişmesi: *diz-* (Kaz. *tiz-*) "diz-", *dize* (Kaz. *tize*) "diz"
3. Kazakçadan farklı olarak kimi sözcüklerde söz başı ön damaksıl /k/ sesinin /g/ye değişmesi: *güzet-* (Kaz. *küzet-*) "gözet-, koru-", *gümis* (Kaz. *kümis*) "gümüüş" (Tekin & Ölmez, 2014: 120-123).

Nogayca, Karaçay-Çerkez yönetiminin Stavropol bölgesi ile Astrahan bölgesi, Krasnodar sınırları içinde ve Dağıstan Cumhuriyetinde öbekleşmiş Nogay Türkleri tarafından konuşulur. Ayrıca Kırım ve Dobruca'da da konuşulmaktadır. Nogaycanın Ak Nogay (Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nin), Merkez (Asıl) Nogay (Stavropol bölgesinde) ve Kara Nogay (Dağıstan Cumhuriyeti'nde) olmak üzere üç diyalekti bulunmaktadır (Bozkurt, 2012: 535). Nogaycanın başlıca özellikleri:

1. Söz başı /y/ sesinin korunması: ET. *yapuq* > *yabık* “kapalı”, ET. *yakşı* > *yahşı* “iyi”
2. /ş/ sesinin /s/ye değişmesi: ET. *baş* > *bas*, ET. *kişi* > *kişi*
3. /ç/ sesinin /ş/ye değişmesi: ET. *çap-* > *şap-* “koş-“, ET. *keç* > *keş* “akşam”
4. Gelecek zaman için –AyAk ekinin kullanılması: *barayakpan* “gideceğim”, *bereyeksiñ* “vereceksin” (Tekin & Ölmez, 2014: 127, 128).

Kırgızca bugün Kırgızistan dışında Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Çin, Moğolistan, Afganistan ve Pakistan’ın bazı bölgelerinde konuşulmaktadır. Kırgızcanın tarihi gelişimi üç ana evreye ayrılır: Eski Kırgızca (en eski çağlardan VIII-IX. yy’e kadar), Orta Kırgızca (X-XV. yy.), Yeni Kırgızca (XV. yy’den günümüze). Son çalışmalarda Kırgızca, Kuzey Kırgızca ve Güney Kırgızca olmak üzere iki temel kola ayrılmıştır. Güney Kırgızca da yine kendi içinde Doğu ve Batı Kırgızca olarak ikiye ayrılır. Kırgız yazı dili bu Kırgız diyalektlerinin ortak ses ve sözlük özellikleri göz önünde bulundurularak oluşturulmasına rağmen Kırgız yazı dilinde Kuzey Kırgızcanın rolü baskındır (MEB, 1975: 47). Kırgızcanın belli başlı ses özellikleri:

1. Söz başı /y/ sesinin /c/ye değişmesi: ET. *yaş* > *caş* “genç”, ET. *yötel* > *cötöl* “öksürük”
2. Türlü ses gruplarının büzülmesiyle çok sayıda ikincil uzun ünlünün oluşması: ET. *tağ* > *too* “dağ”, ET. *tug-* > *tuu-* “doğ-”
3. Çok heceli kelimelerin sonundaki /ıg/ ve /uğ/ ses gruplarının uzun /u/ya /ıg/ ve /üğ/ ses gruplarının ise uzun /ü/ye değişmesi: ET. *tağlıg* > *tooluu* “dağlı”, ET. *bilig* > *bilüü* “bilgi” (Tekin & Ölmez, 2014: 104, 106).

Kumukça Kuzey Kafkasya’nın doğu bölümünde yaşayan Kumuk Türklerinin dilidir. Bu dil sadece Kuzey Kafkasya Türkleri arasında değil aynı zamanda Avar, Çeçen, Lezgi vb. Kafkas kavimleri arasında da kullanılır. Kumukça, Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde kullanılan yazı dillerinden (6) biri olan Kumukça birçok açıdan Karaçay-Malkarcaya benzer. Kumukçanın Kuzey (Hasavyurt),

Orta (Buynak) ve Güney (Haydak) olmak üzere üç diyalekti vardır. Kumuk yazı diline Kuzey diyalekti esas alınmakla birlikte Orta Diyalekt de yazı dilinde rol oynamıştır (MEB, 1975: 349, 350). Kumukçanın başlıca ses özellikleri:

1. Artdamaksıl /g/ sesinin (bazen de /g/ sesi) /w/ye değişmesi: ET. *ağız* > *awuz* "ağız", ET. *agrığ* > *awruw* "ağrı"
2. Dudak ünsüzleri sebebiyle yuvarlaklaşma görülmesi: ET. *bağımız* > *bawubuz* "bağımız", ET. *avçı* > *awçu* "avcı"
3. Söz başı /y/ sesinin bazı sözcüklerde /ı, i, u/ ünlüleri önünde /c/ye değişmesi: ET. *yu-* > *cuw-* "yık-"
4. -IAr çokluk ekindeki /r/ sesinde, ilgi-belirtme ve yönelme durum eklerinden önce düşme görülmesi: *giççiler* "küçükler", *giççileri* "küçüklerin-küçükleri"; *üyeler* "evler", *üylege* "evlere" (Tekin & Ölmez, 2014: 129, 130).

Karaçaylar ve Malkarlar diyalektleri birbirine yakın iki Türk halkıdır. Malkarlar Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyetinde, Karaçaylar ise Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesinde yaşarlar. Bunun dışında Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'da da küçük Karaçay-Malkar toplulukları bulunur. Başlıca üç Karaçay-Malkar diyalekti vardır: Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti, Malkar (Balkar) diyalekti ve Holamlı-Bızıngılı diyalekti. Yazı dilinde Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti esas alınmıştır. Karaçay-Malkarcanın başlıca özellikleri:

1. /ağ/ > /aw/ değişmesi: ET. *tağ* > *taw* "dağ", ET. *yadağ* > *cayaw* "yaya"
2. Söz başı /y/ sesinin /c/ye değişmesi: ET. *yıl* > *cıl*, ET. *yigit* > *cigit*
3. -IAr çokluk eki ve -DXr bildirme ekindeki /r/ sesi ile -mAn, -sAn kişi eklerindeki /n/ sesinin düşmesi: *tawla* "dağlar", *amandı* "kötüdür", *keleme* "geliyorum"
4. Gelecek zaman için -lık/-lik, -nık/-nik, -rık/-rik eklerinin kullanılması: *minnikme* "bineceğim", *barlıkma* "gideceğim" (Tekin & Ölmez, 2014: 132-135).

Kırım Tatarlarının büyük bir kısmı Özbekistan, Kırım ve Rusya'da bulunmaktadır. Ayrıca Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Gürcistan gibi ülkelerde de bulunmaktadır. 13. yüzyılda Altınordu Devletine bağlanan Kırım bu devletin dağılmasıyla 1438/9 yılında Hacı Giray tarafından Kırım Hanlığını kurulmuştur. 1478 Mengli Giray zamanında Osmanlı himayesine girmiştir. Kırım'ın etnik ve kültürel yapısını göz önüne alan E.V. Sevortyan Kırım Tatarcasını Kuzey (Bozkır/Çöl), Orta (Bahçesaray) ve Güney (Yalıboyu) olmak üzere üç diyalekt grubuna ayırmıştır. Kıpçak özellikleri gösteren Kuzey diyalekti Kırım'ın kuzey bölgelerinden Kerçen yarımadasına kadar olan yerlerde, Oğuz özellikleri gösteren Güney diyalekti –Türkoloji literatüründe Kırım Osmanlıcası adı da verilmiştir- Baydar ile Feodosiya'nın deniz kıyılarından dağ sıralarına kadar olan bölgede, Kıpçak ve Oğuz özelliklerinin karışık bir biçimde görüldüğü Orta diyalekt ise Kuzey ve Güney diyalektlerin arasında kalan bölgede konuşulmaktadır (Özkan, 2014: 182-186). Kırım Tatarcasının belli başlı ses özellikleri:

1. Söz başı /y/ sesi Güney diyalektinde korunurken, Kuzeyde /c/ye değişir: Güney *yol* ~ Kuzey *col*, Güney *yayaw* ~ Kuzey *cayaw* "yaya"
2. Söz başı /t/ sesi Kuzeyde korunurken, Güney diyalektinde /d/ye değişir: Kuzey *tüş-* ~ Güney *düş-*, Kuzey *tış* ~ Güney *diş*
3. Dudak uyumu Güneyde tamamıyla, Orta diyalekte kısmen korunurken, Kuzeyde tamamen yok olmuştur: Güney *çürüklük*, Orta *çürüklük*, Kuzey *çürüklük* (Tekin & Ölmez, 2014: 138, 139).

Karaimler (Karaylar), Hazarlar zamanında Museviliği kabul etmiş küçük bir Türk halkıdır. Karaylar son zamanlara değin küçük gruplar halinde Litvanya ve Ukrayna'da yaşamaktaydılar. Karaycanın Troki (Trakay), Haliç-Lutsk ve Kırım diyalekti olmak üzere üç diyalekti vardır. Karaycanın Troki ve Haliç diyalektleri arasındaki başlıca farklar aşağıda sıralanmıştır:

1. /ş/ sesi Troki diyalektinde korunurken, Haliç diyalektinde /s/ye değişmesi: Troki *kışi* ~ Haliç *kisi*, Troki *yaşırın* ~ Haliç *yasırın* "gizli"

2. /ç/ sesi Troki diyalektinde korunurken, Haliç diyalektinde ötümsüz katışık /ts/ye değişmesi: Troki *uç* ~ Haliç *itsi* “uç”, Troki *küç* ~ Haliç *kits* “güç”
3. /c/ sesi Troki diyalektinde korunurken, Haliç diyalektinde ötümlü katışık /dz/ye değişir: Troki *can* ~ Haliç *dzan* “can, yürek”, Troki *terece* ~ Haliç *teredze* “pencere”
4. /ñ/ sesi Troki diyalektinde /y/ye değişirken, Haliç diyalektinde /n/ye değişir: Troki *atey* ~ Haliç *atan* “baban”, Troki *barıyız* ~ Haliç *barınız* “gidiniz”
5. Karaycanın en önemli özelliklerinden biri sözdiziminin İbranice’nin etkisiyle bozulmuş olmasıdır: *bitigi karandasının* “kardeşin mektubu” (Tekin & Ölmez, 2014: 142-146).

1. BÖLÜM

KURAMSAL YAKLAŞIM

Fiiller anlambilimsel olarak bir cümledeki iş, oluş ve hareketi belirten sözcükler olarak tanımlanırken, biçimbilimsel olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş, olumsuzluk gibi kategorileri alabilen sözcükler şeklinde tanımlanabilir. Ancak bu tanımlamalar fiillerin cümledeki önemini vurgulamak için yeterli değildir. Fiiller; yönetim çerçevelerinde bulunan unsur sayısı, bu unsurlara tayin ettikleri anlamsal roller, durum, hareket, oluş vb. bildirmeleri, kılınışsal, görünüşsel vb. özellikler bakımından değişiklik göstermektedir. Cümlenin en önemli unsuru olan fiiller ve taşıdıkları çeşitli özellikler, dilbilimde edilgenlik vb. sözdizimsel konularla yakından alakalıdır. Bu nedenle fiillerin sahip olduğu bu anlamsal ve yapısal özelliklerin tespit edilip aynı özellikleri gösteren fiillerin sergiledikleri ortak eğilimin belirtilmesi bu fiillerin edilgenlik vb. sözdizimsel olaylardaki farklılıkları ya da düzensizlikleri açıklamada önemli veriler sağlayabilir.

Literatürde fiilleri ele alan çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Nakiboğlu ve Üntak (2006), fiilleri aldıkları türetim ekleri bakımından sınıflandırarak morfolojik bir çalışma ortaya koyarken, Kahraman (1996) fiilleri cümlede zorunlu ya da seçimlik olarak bulunmasını istedikleri unsurlar bakımından tasnifleyerek sözdizimsel bir çalışma ortaya koymuştur. Bu tür betimleyici çalışmalar ileride yapılacak akademik çalışmalar için veri oluşturmaları bakımından önem arz etmektedirler. Ancak cümle içinde önemli bir role sahip olan fiilleri anlamada tek başlarına yeterli değildir ve bu malzemelerin işlenmesi gerekmektedir. Zira Perlmutter'in (1978) geçişsiz fiillerin anakkuzatif-energatif ayrımına dair ileri sürdüğü Anakkuzatif Hipotezi ile birlikte fiile olan bakış açısı değişmiştir. Böylece fiillerin sahip olduğu özelliklerin sözdizimsel olayları açıklamada etkin bir rolü olduğu anlaşılabilir fiiller üzerine yapılan çalışmalar artmıştır.

1.1. FİLLERDE GEÇİŞLİLİK

Fiillerin cümlede zorunlu olarak barındırması gereken unsurlar fiilin istemini ya da yönetim çerçevesini oluşturur. Fiiller, anlamsal açıdan tam bir bütünlük sağlayabilmek için cümlede zorunlu olarak bulunmasını istedikleri bu unsurlar bakımından geleneksel olarak geçişli ve geçişsiz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Bu ayrıma göre cümlede belirtme durumu (accusative) ekli veya eksiz bir nesnenin varlığını isteyen fiiller geçişli fiil; istemeyenler ise geçişsiz fiiller olarak adlandırılır. Yani cümledeki olayı ifade eden fiillerin nesne ile olan ilişkisi onun geçişlilik-geçişsizlik durumunu belirtmekte ve böylece fiilleri iki gruba ayırmaktadır. Böyle bir yaklaşım farklı istem değerlerine sahip birçok fiilin geçişli veya geçişsiz olmasını açıklamaktan uzaktır. İşte bu yüzden fiillerin geçişliliği konusunda ara tonlardan da bahsetmenin mümkün olduğunu görmekteyiz. Hopper ve Thompson'ın fiillerin geçişliliği noktasında yaptığı çalışmadan hareketle fiillerin bu şekilde ikili ayrımından ziyade, gösterdikleri özellikler bakımından bir geçişlilik skalasından bahsetmek fiilleri sınıflandırmada daha doğru bir yaklaşım olabilir. Buna göre *katılımcı sayısı, eylemin hareket bildirip bildirmemesi, görünüşü, anlık gerçekleşip gerçekleşmemesi, gönüllü/istemli olarak yapılıp yapılmaması, olumlu ya da olumsuz olması, gerçek ya da gerçek dışı bir olayı ifade etmesi, kılıcının hareketin aktarılmasında sahip olduğu potansiyelin yüksek ya da düşük olması, nesnenin eylemden etkilenme derecesi, nesnenin belirli olup olmaması* gibi fiillerin geçişliliğini etkileyen çeşitli faktörler fiillerin geçişlilik skalasında oturtulacağı yeri belirlemede kullanılır. Böylece oluşturulan skala üzerinde fiillerin birbiriyle olan ilişkileri daha belirgin hale gelir (Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, 1998; Hopper & Thompson, 1980: 251-252).

Bu çalışmada yukarıda bahsedilen geçişlilik skalasının en alt kısmında bulunan ve zorunlu olarak tek bir unsur alan fiiller (*Yemek pişti*) ile belirtme durum eki dışında çeşitli durum eklerini yönetim çerçevesi gereği alabilen (*Kardeşim örümcekten korkuyor, Herkes fıkraya çok güldü, Annem kanepede oturuyor*) fiil kümesi üzerinde yoğunlaşılacaktır.

1.2. GEÇİŞSİZ FİLLER VE ANAKUZATİF-ANERGATİF AYRIMI

Geçişsiz fiiller, Perlmutter'in ileri sürmüş olduğu Anakkuzatif Hipotezine göre anakkuzatif ve anergatif olarak ikiye ayrılmaktadır. Perlmutter'in yapmış olduğu anakkuzatif-anergatif ayrımı geçişsiz fiillerin öznesi konumunda yer alan unsura yüklemiş oldukları anlamsal rollere dayanmaktadır. Yani özne pozisyonundaki unsurun fiilin ifade ettiği olaydan etkilenen mi yoksa olayı etkileyen mi olması bakımından bu ayırım yapılır. Buna göre: Anergatif fiiller, *kılıcı (agent)* rolünde bir unsura sahipken (*çocuk güldü*) ; anakkuzatif fiiller, *etkilenen (patient)* rolünde bir unsura sahiptir (*çocuk düştü*). Bu fiillerin farklı anlamsal rollere sahip olmalarının sebebini Perlmutter (1978)'in yukarıda bahsi geçen Anakkuzatif Hipotezine göre açıklamak mümkündür. Bu hipoteze göre, anakkuzatif fiillerin aslında nesne konumundaki unsuru özne konumuna ilerleyerek özne görevini üstlenmiştir; anergatif fiillerde ise böyle bir ilerleyiş söz konusu değildir. Yani anakkuzatif fiillerin temel sözdizimi *Fiil (F)– İsim Öbeği (İÖ)* biçimindedir; fakat *İÖ* orijinal yerinden hareket ederek fiilin önüne gelmiş ve özne konumuna yerleşmiştir. Anergatif fiillerin temel sözdizimi ise *İÖ - F* biçimindedir ve özne konumu bir ilerleme sonucu doldurulmamıştır yani gerçek bir öznesi vardır. Bilindiği üzere fiilin sahip olduğu özne, nesne vb. unsurlar çeşitli anlamsal roller taşırlar. Bu anlamsal rollerden *kılıcı* rolü genellikle özne konumundaki unsur ile ilişkilendirilirken, *etkilenen* rolü nesne konumundaki unsur ile ilişkilendirilir. Buna göre anakkuzatif fiillerin öznesi, nesne konumundan özne konumuna ilerleme sonucu olduğu için bu unsur yeni geldiği özne pozisyonunda da nesne konumundayken sahip olduğu etkilenen rolünü taşımaya devam etmiştir. Anergatif fiillerde böyle bir durum söz konusu olmadığından kılıcı bir özne bulundurmaktadır. Bu anlamda taşıdıkları anlamsal roller bakımından anakkuzatif fiillerin öznesi anlambilimsel açıdan geçişli fiillerin nesnesi gibi davranırken (etkilenen rolünde); anergatif fiillerin öznesi için böyle bir durum söz konusu değildir.

Fiillerdeki anakkuzatif-anergatif ayrımı bazı dillerde belirgin bir şekilde sözdizimsel durumu etkileyebilmektedir. Aşağıdaki İtalyanca örneklerde anakkuzatif bir fiilin öznesinin yerini *ne* zamiri alabilirken (*a*), anergatif bir fiil

öznesinin yerini *ne* zamirinin almasına izin vermez (b). İtalyancada *ne* zamiri ile yer değiştirme aslında geçişli fiillerin nesnesinin sergilediği bir özelliktir (c). Bu bakımdan geçişli fiilin nesnesi ile anakkuzatif fiilin öznesi sözdizimsel olarak benzer davranmaktadır. Bu da bizlere aralarında açık bir paralellik olduğunu göstermektedir.

- a) Sono arrivate *molte lettere*. → *Ne* sono arrivate molte.
Çoğu mektup ulaştı mı. → *Onlardan ulaştı mı çoğu.*
- b) *Molti bambini* hanno dormito. → *Ne hanno dormito molti.
Çoğu çocuk uyudu. → *Onlardan uyudu çoğu.*
- c) Abbiamo visto *molti film*. → *Ne* abbiamo visti molti.
Biz birçok filmi gördük. → *Onlardan gördük birçoğunu* (Ježek, 2016: 109)

İtalyancada geçişsiz fiillerin ayrımında göze çarpan bir diğer özellik birleşik zaman çekiminde görülür. Buna göre anakkuzatif fiiller, *essere* 'olmak' yardımcı fiilini (auxiliary verb) seçerken; anergatif fiiller, *avere* 'sahip olmak' yardımcı fiilini seçmektedir. Anakkuzatif ve anergatif fiillerin yardımcı fiil seçiminde gösterdikleri bu farklılık da İtalyancada geçişsiz fiillerin ayrımını (split intransitivity) desteklemektedir.

Neredeyse her dil anakkuzatif-anergatif ayrımı için bazı gramatikal yansımalar gösterir. Aynı şekilde Choctaw dilinde de (Oklahoma ve Mississippi'nin Muskogean dili) nominatif (nominative) ile işaretlenen kılıcı fiillerin aksine; unsurları kılıcı olamayan (non-agentive) bütün geçişsiz fiiller (*yaşlan-*, *acı-*, *terle-*, *uza-* vb.) belirtme durum ekiyle işaretlenir (Wunderlich, 2006: 108).

Bugün fiillerin anakkuzatif-anergatif ayrımı konusu ile ilgili literatürü taradığımızda bu konunun dilbilimciler tarafından ilgiyle karşılandığını ve pek çok dünya dillerinde bu ayrımın biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel dayanaklarının var olup olmadığı konusunda araştırmalar yapıldığını görmekteyiz. Bu araştırmalar sonucunda dilbilimciler bu ayrımın anlamsal ve

yapısal bulgularını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu konuda özellikle Flemenkçe üzerine çalışmaları olan Zaenen, (2006) çalışmasında çeşitli dillerde bu ayrımın varlığını ispat etmeye dair yapılan çalışmalardan elde edilen bulguların bir derlemesini yapmıştır.

Dillerdeki geçişsiz fiiller arasındaki ayrıma bu tür dilbilimsel bulguları konu alan çalışmaların yanı sıra bu fiillerin beynin farklı kısımlarında üretildiğine dair tespitler ortaya koyup bu fiiller arasındaki farkın nörolojik olarak da varlığını belirten çalışmalar da yapılmıştır (bkz. Shetreet, Friedmann & Hadar, 2010). Geçişsiz fiillerin ayrımı hakkında farklı disiplinlerdeki bu çalışmalar bu konunun ne kadar ilgiyle karşılandığını göstermektedir.

1.3. TÜRKÇEDEKİ ANAKKUZATİF-ANERGATİF AYRIMINA DAİR BULGULAR

Türkçe için de geçişsiz fiiller arasındaki anakkuzatif-anergatif ayrımının varlığına dair çalışmalar yapılmış, çeşitli anlambilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel bulgular tespit edilmiştir. Perlmutter'in anakkuzatif-anergatif fiil ayrımı ve bu ayrıma bizim de konumuzun odak noktasını oluşturan kişisiz edilgen yapıları kanıt olarak sunmasının ardından konuyu ilk olarak Özkaragöz ele almıştır. Özkaragöz (1986b), Türkçede anakkuzatif-anergatif ayrımına anlambilimsel açıdan yaklaşmanın yetersiz kalacağını belirterek sözdizimsel olarak bu ayrıma bulgular aramış ve 3 sözdizimsel yapı sunmuştur: a) alıntı kelimelerle *olmak-etmek* yardımcı fiil seçimi, b) çift ettirgen yapılar ve c) *-ArAk* zarf fiilli yapılar. Biktimir (1986), Perlmutter ve Özkaragöz'ün Türkçe için sundukları kişisiz edilgen yapılar ve *-ArAk* yapıları üzerinde dururken, Dietrich (1999), Türkçede anakkuzatif-anergatif ayrımı konusunda emir cümlelerini ve Perlmutter'in de yaptığı gibi kişisiz edilgen yapıları kanıt olarak öne sürmüştür. Nakipoğlu (1998) ise konuya görünüşsel açıdan yaklaşmış ve Türkçe için çeşitli zarf fiilli ve sıfat fiilli cümle yapılarını ve türetim eklerini anakkuzatif-anergatif fiillerin görünüşsel farklarını göz önünde bulundurularak incelemiştir. Çalışmaya konu olan geçişsiz

fiillerin edilgen yapılmasına geçmeden önce Türkçedeki geçişsiz fiillerin ayırımına dair yapılan bu çalışmalar kısaca aktarılacaktır.

1.3.1. Alıntı Kelimelerle *ol-*, *et-* Yardımcı Fiil Seçimi

Özkaragöz'ün Türkçedeki geçişsiz fiillerin ayırımı için vermiş olduğu sözdizimsel bulgulardan biri alıntı kelimelerle yeni birleşik fiiller oluştururken *et-* ya da *ol-* yardımcı fiillerinden hangisinin tercih edildiğidir. Geleneksel çalışmaların aksine *etmek* yardımcı fiiliyle geçişli fiillerin yanı sıra (*dezenfekte et-*, *izole et-*, *protesto et-* vb.) geçişsiz fiiller de oluşturulabilmektedir:

a) *dans et-*, *dua et-*, *hareket et-*, *itiraz et-*, *kavga et-*, *tereddüt et-*, *tefekkür et-* vb.

et- yardımcı fiili ile oluşturulan birleşik fiillerin yanı sıra *ol-* yardımcı fiili ile oluşturulan fiiller de vardır ve bu fiiller daima geçişlidir:

b) *ameliyat ol-*, *teslim ol-*, *sünnet ol-*, *peyda ol-*, *alabora ol-*, *şahit ol-* vb. (Özkaragöz, 1986b: 199, 200).

Ayşe bütün gece dans etti, gibi bir cümlede *et-* yardımcı fiili ile kurulan *dans et-* geçişsiz fiili zorunlu olarak bulundurması gereken unsura (Ayşe) kılıcı rolünü yüklemiştir. Oysa *Ahmet dün gece ameliyat oldu*, cümlesinde *ol-* yardımcı fiili ile kurulan *ameliyat ol-* geçişsiz fiili zorunlu olarak bulundurması gereken unsura (Ahmet) etkilenen rolünü yüklemiştir. Buna göre *et-* yardımcı fiili ile kurulan fiiller (a) anergatif geçişsiz fiiller oluştururken *ol-* yardımcı fiili ile kurulan fiiller (b) anakkuzatif geçişsiz fiiller oluşturmaktadır.

1.3.2. Çift Ettirgen Yapılar

Özkaragöz, çift ettirgen yapıların anakkuzatif-anergatif ayırımında bir bulgu olabileceğini ileri sürmüş ve *İlişkisel Dilbilgisinin (Relational Grammar)* terminoloji ve kuralları çerçevesinde yorumlayarak ifade etmiştir. Kuramsal arka plana girmeden belirtmek gerekirse anakkuzatif fiillerle kurulan çift ettirgen yapılar aşağıdaki örneklerde de gösterildiği gibi ikinci kılıcının hem yönelme

durum ekiyle (dative) işaretlenmesine hem de *vasıtasıyla* edat öbeğiyle ifade edilmesine izin verir.

Anakkuzatif

- a) Sema su-yu musluktan ak-it-tır-dı.
- b) Sema su-yu Turhan-a musluktan ak-it-tır-dı.
- c) Sema su-yu Turhan **vasıtasıyla** musluktan ak-it-tır-dı.

Anergatif fiiller *vasıtasıyla* edat öbeğine izin verir fakat yönelme durum ekiyle işaretlenmesi durumunda dilbilgisel olmayan sonuçlar çıkacağını belirtir.

Anergatif

- a) Ben Sema-yı Turhan vasıtasıyla ağla-t-tır-dım.
- b) */? Ben Turhan-a Sema-yı ağla-t-tır-dım (Özkaragöz, 1986b: 211-222).

1.3.3. –ArAk Zarf fiilli Yapıları

-ArAk zarf fiil eki Eski Türkçeden beri kullanılan işlek bir ektir. Bu ekle cümle içindeki eylemlerin zamansal olarak nasıl bir ilişki içinde olduğunu belirten ana cümleye bağlı yan cümleler kurulur. Bu ekle kurulan yan cümleler, ana cümle ile eş zamanlı ya da ardışık zaman ilişkisi kurar. *Çocuk gülerek oyun oynuyordu*, cümlesinde ana cümledeki olay (*oyun oyna-*) ile eş zamanlı olarak gerçekleşen başka bir olayı (*gül-*) bildirir. Bu cümlede *gül-* ve *oyun oyna-* eylemleri eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu zarf fiil ekinin cümleye kattığı bir diğer zamansal ilişki ise adışıklıktır. Ana cümledeki eylemden hemen önce gerçekleşen başka bir eylemi belirterek olayların ardışık olarak birbirine bağlı bir şekilde gerçekleştiğini ifade eder. Bu anlamda kullanıldığında ve bağlacı ile eş görevde kullanılmaktadır. Örneğin *Çocuk kayarak düştü*, cümlesinde iki olayın art arda gerçekleştiğini ifade eder ve bu cümle *Çocuk kaydı ve düştü*, biçiminde ve bağlacı ile de ifade edilebilir.

Özkaragöz 'ün ileri sürdüğü bulguya göre *-ArAk* zarf fiili ile kurulan cümlelerde ana cümleyle yan cümlenin özneleri *aynı anlamsal rolü* içermelidir. Yani yan cümlenin fiili anakkuzatif ise ana cümlenin fiili de anakkuzatif ya da edilgenleştirilmiş bir geçişli fiil olmalı ya da yan cümlenin fiili anergatif ise ana cümlenin fiili de anergatif geçişsiz bir fiil ya da geçişli bir fiil olmalıdır. Aksi takdirde dilbilgisel olarak doğru olmayan cümleler elde edileceğini *İlişkisel Dilbilgisi* kuramı çerçevesinde temellendirerek açıklamıştır.

- a) Işık parla-y-arak söndü.
- b) *Kız top oyna-y-arak kaydı.
- c) Kız top oyna-y-arak şarkı söyledi (Özkaragöz, 1986b: 183-184).

(a) ve (c) sırasıyla *parla-* ve *sön-* fiilleri anakkuzatif; *oyna-* ve *şarkı söyle-* fiilleri ise anergatiftir, bu yüzden de örnekler dilbilgisel olarak doğrudur. Fakat (b) örneğinde *oyna-* fiili anergatif iken; *kay-* fiili anakkuzatiftir, bu nedenle de örnek dilbilgisel olarak doğru kabul edilmez.

1.3.4. Görünüşsel Bulgu

Nakipoğlu, Türkçedeki anakkuzatif-nergatif fiillerin görünüş kategorisi bakımından birbirinden farklı olduğunu ileri sürerek bu fiilleri görünüşsel özellikleri (aspectual properties) bakımından incelemiştir. Bu açıdan anakkuzatif fiiller *bitimli görünüşe* (telic aspect / delimited) sahipken; anergatif fiiller *bitimsiz görünüşe* (atelic aspect / nondelimited) sahiptir. Buna kanıt olarak eklendiği fiilden geçmişte tamamlanmış bitmiş işleri gösteren sıfatlar türeten *-mXş* sıfat fiili gösterilir. Buna göre *-mXş* sıfat fiiliyle anakkuzatif fiiller dilbilgisel olarak doğru cümleler oluştururken (*çürü-müş / don-muş / eri-miş yiyecek*), anergatif fiillerle bu yapılar tercih edilmemektedir (**koş-muş / *yüz-müş / *yürü-müş çocuk*). Bu fiillerin görünüşsel açıdan bitimli mi yoksa bitimsiz mi olduğunu test etmek için *x zaman içinde / x zaman boyunca* ifadeleri kullanılabilir. Bitimli anakkuzatif fiiller genelde *x zaman içinde* ifadesiyle tercih edilirken (*Kız bir saat içinde / *boyunca öldü, doğdu*); anergatif fiiller *x zaman boyunca* ifadesiyle

tercih edilir (*Kadın bir saat boyunca / *içinde ağladı / yüzdü*) (Nakipoğlu, 1998: 80-88; Nakipoğlu, 2000: 67-69).

Nakipoğlu (1998: 88-90), anakkuzatif-anergatif fiiller arasındaki görünüşsel farka kanıt olarak eskiden beri çok işlek olarak kullanılan -Xk fiilden sıfat/ad türetim ekini gösterir. Olayın nihai durumunu bildiren bu ek bitimli anakkuzatif fiillerin büyük bir çoğunluğuna eklenirken (*bat-ık gemi / don-uk göl / düş-ük fiyatlar*); anergatif fiillere eklemes (**çalış-ık adam / *koş-uk genç / *gül-ük çocuk*).

Nakipoğlu, Özkaragöz'ün ileri sürdüğü -ArAk zarf fiilli yapıları da anakkuzatif ve anergatif fiillerin sergiledikleri görünüşsel fark ile açıklamıştır. Buna göre anakkuzatif fiiller bitimli bir görünüşe sahip olduğundan -ArAk zarf fiilli yapılarla kullanıldıklarında biri diğerini takip eden iki ardıl olay anlamı katarken; anergatif fiiller bitimsiz bir görünüşe sahip olduğundan -ArAk zarf fiilli yapılarla kullanıldıklarında birbirinden bağımsız eş zamanlı olarak gerçekleşen iki olay anlamı katmaktadır. Nakipoğlu bu görüşünü desteklemek için -Xrken ve -XncA zarf fiillerinin kullanımını da örnek olarak göstermektedir. Nakipoğlu'nun görüşünü aktarmadan önce bu zarf fiillerinin temel işlevleri hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

-Xrken ve -XncA zarf fiil eklerinin temel işlevi zaman bildirmeleridir. -Xrken zarf fiil ekinin belirttiği eylem ile ana cümle eylemi aynı anda gerçekleşir. Yani yan cümledeki eylem ile ana cümledeki eylem arasında eş zamanlı bir zaman ilişkisi kurar. -Xrken zarf fiil ekinin geldiği eylem süreçsel bir olayı belirtirken ana cümledeki fiil süreçsel ya da noktasal bir olayı belirtebilir. *Sen uyurken ben kahvaltıyı hazırladım*, gibi bir cümlede yan ve ana cümle fiillerinin her ikisi de belirli bir süreçte gerçekleşirken; *sen uyurken arkadaşın geldi*, cümlesinde yan cümle bir süreç belirtirken ana cümle bu süreç zarfında gerçekleşen noktasal/anlık bir olayı ifade eder. -XncA zarf fiili ise cümle içinde eklendiği fiilin ana cümle fiilinden önce gerçekleştiğini belirtir. Dolayısıyla yan cümle fiili ile ana cümle fiili arasında zamansal olarak ardışıklık anlamı katar. *Babasını görünce hemen ayağa kalktı*, gibi bir cümlede *gör-* eylemi *ayağa kalk-* eyleminden önce gerçekleşmiştir ve aralarında ardışık bir zaman ilişkisi vardır. Cümle içinde -

XncA zarf fiil ekinin bağılı bulunduğu özne ile ana cümlenin öznesi aynı ya da farklı olabilir. *Sınıfa girince onu gördüm*, cümlesinde *gir-* ve *gör-* eylemini gerçekleştiren *ben* öznesi iken; *Ben gelince apar topar çıktı*, cümlesinde *gel-* eylemine gerçekleştiren *ben* öznesiyken *çık-* eylemini yapan *o* öznesidir.

Buna göre *-ArAk* zarf fiilli yapıları, bitimsiz anergatif fiiller ile kullanıldığında ortaya çıkan eşzamanlılık anlamı *-Xrken* zarf fiili ile karşılanabilmektedir. Örneğin *Çocuklar gül-erek oynadı*, cümlesinde yan ve ana cümlenin fiilleri bitimsiz anergatif fiillerdir ve bu yan ve ana cümle içinde yer alan fiillerin *Çocuklar oynar-ken güldü*, cümlesinde olduğu gibi yer değiştirilmeleri koşuluyla *-Xrken* zarf fiili ile kurulan yapılarda kullanılabilir. Fiiller bu şekilde yer değiştirilmeyip *Çocuklar gül-erken oynadı*, biçiminde kullanıldığında sanki çocukların oyun oynaması sadece gülme anıyla sınırlı olarak yorumlanabilmektedir. Yine *-ArAk* zarf fiilli yapıları, bitimli anakkuzatif fiiller ile kullanıldığında ortaya çıkan art zamanlılık anlamı *-XncA* zarf fiili ile karşılanabilmektedir. *Atlet takıl-arak düştü*, cümlesinin yan ve ana cümlesinde yer alan fiiller bitimli anakkuzatif fiillerdir ve bu fiillerin *Atlet takıl-ırken düştü* ya da *Atlet düş-erek takıldı* biçiminde *-Xrken* zarf fiili ile kullanımı dilbilgisel olarak yanlış ifadeler doğurur. Bu cümlenin fiilleri arasında art zamanlı bir zaman ilişkisi bulunduğundan *Atlet takıl-ınca düştü*, cümlesinde olduğu gibi *-XncA* zarf fiili ile kullanılabilir.

Buna göre eklendiği cümleye eş zamanlı olarak gerçekleşen iki olay anlamı katan *-Xrken* zarf fiili ile bitimsiz anergatif fiiller tercih edilirken; eklendiği cümleye öncelik-sonrakilik anlamı katan *-XncA* zarf fiili ile bitimli anakkuzatif fiilleri tercih edilmektedir. Bu durum da anakkuzatif-anergatif fiiller arasındaki görünüşsel farkı desteklemektedir (Nakipoğlu-Demiralp, 2002: 5-11; Nakipoğlu, 1998: 157-161).

1.3.5. Emir Cümleleri

Dietrich (1999: 53-54), Türkçede anakkuzatif-anergatif ayrımı konusunda Perlmutter'in çalışmasında vermiş olduğu kişisiz edilgen yapılara ek olarak emir

cümlerinin de belirleyici olacağını ifade eder. Anergatif fiillerle emir cümleleri yapmak mümkün iken (*çalışın / oynayın / tartışın*); anakkuzatif fiillerle anlamsal olarak doğru olmayan sonuçlar elde edilmektedir (**batın / *esin / *kaynayın*).

1.4. KİŞİSİZ EDİLGEN YAPILAR (IMPERSONAL PASSİVES)

Edilgenlik Perlmutter ve Postal tarafından İlişkisel Gramer ilkelerine göre evrensel olarak nesnenin özne konumuna ilerlemesi şeklinde karakterize edilmiştir. İki edilgen türü vardır: kişili (personal) ve kişisiz (impersonal) (Özkaragöz, 1986b: 37). Kişili edilgen denilen yapılarda özne konumuna yükselecek bir nesne vardır (*Ali sütü içti* > *Süt içildi*), kişisiz edilgen denilen yapılarda ise yoktur (*Ahmet güldü* > *Gülündü*) ya da (Türkiye Türkçesi için yönelme ya da ayrılma durum ekli yani dolaylı (indirect) nesneye sahip fiiller için) var olan nesne durumunu korur ve özne pozisyonuna ilerlemez (*Çocuklar servise bindiler* > *Servise binildi*. Rusça örnek için bkz. 3.b). Bu nedenle de sözdizimsel olarak özne pozisyonu boş kalır.

Kişisiz edilgen kavramı modern dilbiliminde tartışmalı bir kavramdır. Geleneksel olarak kişisiz edilgenler, geçişsiz fiillerle sınırlandırılırken; kişili edilgenler de geçişli fiillerle sınırlandırılır. Oysa dünya dillerine bakıldığında nadiren de olsa geçişli fiillerden de kişisiz edilgenler oluşturulabildiği görülmektedir. Bu yüzden kişisiz edilgen yapıları şu şekilde tanımlamak daha kapsayıcı olacaktır: Kişisiz edilgenler (sözdizimsel olarak) herhangi bir öznesi olmayan edilgenlerdir. Bir diğer deyişle: a) Tek valensli (monovalent) (*gel-*) bir fiilin aktif karşılığının öznesi sadece indirgenmiş durumda görünür ve onun anlamsal rolü (theta role) bastırılmış fakat silinmemiştir. b) İki valensli (*bin-*) bir fiilin aktif karşılığındaki nesnesi özne pozisyonunda alması gereken anlamsal role sahip değildir (Abraham, 2011: 92).

Türkiye Türkçesi için de geçişli fiillerle kurulan kişisiz edilgen yapıları ele alan çalışmalar yapılmıştır (bkz. Dietrich, 1999). Fakat Türkçedeki geçişli fiillerle kurulan kişisiz edilgenlerden kasıt sözdizimsel olarak bir öznenin olmayışından ziyade anlambilimsel olarak geneli ifade etmesidir. Dietrich' in makalesinde verilen örneklere baktığımızda konuyu anlambilimsel olarak ele aldığı görülmektedir. Örneğin; *Burada kitap okunamaz* örneğinde *kitap* sözcüğü sözdizimsel olarak cümlenin öznesidir fakat anlambilimsel olarak genel bir kılıcıya hitap ettiğinden kişisiz olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada Türkçede

geçişli fiillerle kurulan kişisiz edilgen yapıların varlığına kısaca değinilmekle birlikte esas olarak geçişsiz fiillerin kişisiz edilgen yapılması üzerinde durulacaktır. Bahsi geçen bu edilgenlik türleri daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

EDİLGENLİK	
Kişili Edilgenlik	Kişisiz Edilgenlik
<p>Geçişli Fiillerle kurulanlar: Temel Edilgenlik</p> <p>Yemek pişirildi Yemek yenildi</p> <p><i>Sözdizimsel özne ve anlambilimsel olarak belirli bir kılıcı vardır.</i></p>	<p>Geçişli Fiillerle kurulanlar:</p> <p>Burada kitap okunmaz Burada sigara içilmez</p> <p><i>Yukarıdaki örneklerde anlambilimsel olarak genel bir kılıcı vardır.</i></p>
	<p>Geçişsiz Fiillerle kurulanlar:</p> <p>Fıkraya çok gülündü (anergatif) Bu yaşlarda hızlı büyünür (anakkuzatif)</p> <p><i>Hem sözdizimsel hem anlambilimsel olarak belirli bir özne yoktur.</i></p>

Tablo 1: Edilgenlik Çeşitleri

1.4.1. Kişisiz Edilgen Yapıların Sınıflandırması

Doğal dillerde bulunan kişisiz edilgen yapı tiplerinin sınıflandırılmasına çok fazla teşebbüs edilmemiştir. Literatürde var olan en kapsamlı sınıflandırmayı kişisiz edilgen yapıları (i) kullanılan fiil morfolojisinin türü ve (ii) özne pozisyonunda işlevsel bir sözcüğün (form word) var olup olmasına göre dört gruba ayıran Khrakovsky (1973: 67, 68) yapmıştır.

1. Açık bir öznesi olmayan ve fiil üzerinde edilgenlik biçimbirimi bulunduran (fiil morfolojisi aktif karşılığından farklı olan) kişisiz edilgen yapılar. Litvanca örnek:

a) *Čia lankutojai* (Özne) *klausosi* (Yüklem) *muzikos* (Nesne)

“Burada ziyaretçiler müzik dinliyor”

- b) *Čia lankutoju* (Kılıcı ad öbeği) *klausomasi* (Yüklem) *muzikos* (Nesne)

“Burada ziyaretçiler tarafından müzik dinleniyor” (Khrakovsky, 1973: 68).

İlk grubu <Özne $\emptyset$ + Fiil edilgen biçimbirim > biçiminde formülize etmek mümkündür. Verilen Litvanca örnekte özne pozisyonu boştur. Eylemi gerçekleştirenler özne pozisyonundan atılmış fakat cümleden tamamen çıkarılmayıp sadece cümle içindeki önem derecesi indirgenerek kılıcı ad öbeği olarak cümlede yer almıştır. Yüklem ise aktif karşılığından farklı olarak işaretlenmiştir.

Türkçe de bu grupta yer almaktadır. Aşağıda verilen Türkçe örnekte *gel-* fiili ile kurulan kişisiz edilgen yapıda özne (Mehmet) cümleden atılmış, bu pozisyonu dolduracak bir unsur olmadığından özne pozisyonu sözdizimsel olarak boş kalmıştır. Yüklem ise etken karşılığından farklı olarak edilgenleştirici biçimbirim ile işaretlenmiştir.

- a) Mehmet eve geldi.
b) Eve gelindi.

2. Özne pozisyonunda işlevsel bir sözcük bulunan ve fiil üzerinde edilgenlik biçimbirimi bulunduran kişisiz edilgen yapılar. Bu özellik için Flemenkçe bir örnek verilebilir:

- a) *De jonnes fluiten*

the boys whistle

“Erkek çocuklar ıslık çalar”

- b) *Er wordt door de jongens gefloten*

there become by the boys whistle: p. part.

“Erkek çocuklar tarafından ıslık çalınıyor” (Siewierska, 1984: 94' den naklen Kirsner 1976: 387).

<Özne işlevsel sözcük + Fiil edilgen biçimbirim> şeklinde formüleştiren ikinci grup için verilen örnekte fiil üzerinde edilgen biçimbirim vardır fakat özne pozisyonu er sözcüğü ile işlevsel olarak doldurulmuştur.

3. Açık bir öznesi olmayan ve aktif fiil morfolojisi olan kişisiz edilgen yapılar. Rusçadan örnek:

a) *Burj-a povali-la derev-o*
storm-nom knock over-past tree-acc

"Fırtına ağacı devirdi"

b) *Bur-ej povali-lo derev-o*
storm-inst knock over-past:n tree-acc

"Ağaç fırtınayla devrildi" (Khrakovsky, 1973: 67).

<Özne $\emptyset$ + Fiil aktif fiil formu > olarak formüleştiren üçüncü grupta yukarıda bahsedilen diğer iki grubun aksine fiil üzerinde edilgen biçimbirim yoktur ve fiil etken çatıdadır. Rusça örnekte etken çatıda cümlelerin öznesi olan öge (*burj-a* fırtına) edilgen çatıda araç durum eki (*bur-ej* fırtına-ile) ile işaretlenerek öge hiyerarşisindeki derecesi düşürülerek özne pozisyonundan atılmıştır. Yine etken karşılığında akkuzatif hal eki ile işaretlenen nesne (*derev-o* ağaç-ı) edilgen yapıda da nesne durumunu korumuş ve özne pozisyonuna ilerlememiştir. Böylece özne pozisyonu boş kalmıştır. Ayrıca bu grup için verilen Rusça örnekte *devir-* anlamındaki fiil geçişlidir ve bu örnek geçişli fillere kurulan kişisiz edilgen yapılara örnektir.

4. Özne pozisyonunda işlevsel bir sözcük bulunan ve aktif fiil morfolojisine sahip olan kişisiz edilgen yapılar: Fransızcadan örnek:

a) *Il vendit la masion*

"O evi sattı"

b) *On vendit la masion*

"Biri evi sattı /Ev satıldı" (Siewierska, 1984: 93-95)

<Özne işlevsel sözcük + Fiil aktif fiil formu > şeklinde formüleştirebileceğimiz son grupta Fransızcadan verilen örnekte de görüldüğü gibi yine fiil üzerinde edilgen biçimbirim yoktur ve özne pozisyonu nesnenin ilerlemesi ile değil işlevsel bir sözcük ile (on) doldurulmuştur. Yine bu grup için verilen Fransızca örnekte *sa-* anlamındaki fiil geçişlidir ve bu örnek de anlamsal olarak geçişli fiilin kişisiz edilgen yapımına örnektir.

Bu sınıflamada Türkçenin de içinde yer aldığı birinci tip en yaygın olan ve daha az tartışmasız olandır. Hepsindeki ortak şey ise belirli (specific) bir öznenin olmayışıdır (Siewierska, 1984: 95).

Siewierska yukarıda bahsi geçen dördüncü grupta verilen Fransızca örnekte olduğu gibi çeşitli dillerde *man* (Almanca), *on* (Fransızca), *uno* (İtalyanca) vb. etimolojik olarak *human* ya da *man* ile ilişkili bir kelime ile kurulan cümlelerin geleneksel olarak aktif belirsiz ya da aktif kişisiz olarak düşünülebileceğini belirtir. Bunlar tipik aktif cümlelerden farklıdır, çünkü bu cümlelerin kılıcı ya belirsizdir ya da belirtilmemiştir. Bu açıdan *man*, *on*, *uno* cümlelerinin kişisiz edilgenlere benzediği söylenebilir. Aslında birçok gramerde *man*-tipi yapılar edilgenlere alternatif olarak görülür. Ancak bunlar genellikle edilgen yapılarla denk değildir. Bu yapıların neden edilgen değil de etken düşünüldüğünün sebebi edilgen fiil morfolojisinin olmamasıdır. Aslında edilgen fiil morfolojisinin yokluğu bu cümlelerin aktif durumu için iyi bir argüman değildir çünkü edilgen fiil morfolojisi terimi pek çok açıdan keyfidir (Siewierska, 1984: 112).

Bir diğer aktif kişisiz yapı ise üçüncü kişi çoğul zamir ile ifade edilen belirsiz (unspecified) insan özneye sahip yapılardır. Siewierska (2011) çalışmasında, *man*-yapılar ve üçüncü kişi çoğul zamir ile kurulan aktif kişisiz yapıları dillerin zamir düşürüp düşürmeme özelliği ile nasıl bir ilişki içinde olduğu haritalanmıştır. Buna göre *man* yapılar genellikle zamiri düşürmeyen dillerde görülürken (Türkçede olmadığı ifade edilmiş) üçüncü kişi çoğul zamir ile kurulan yapıların ise zamir düşüren dillerde daha çok görüldüğü tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanılarak Türkçede *man*-yapıların olmadığı fakat üçüncü kişi çoğul zamir ile kurulan aktif kişisiz yapıların olduğu sonucu çıkarılabilir. Keenan ve Dryer (1985: 325, 326)' in de ifade ettiği gibi edilgenleştirme bir çeşit

konulaştırma (topicalization) sürecidir denilebilir. Yani bir nevi cümlede önemli olan bilginin öne çıkarılması şeklinde işlevsel bir görevi vardır. Bu bakımdan yukarıdaki aktif yapıdaki kişisiz kullanımları da işlevsel açıdan edilgen olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

1.4.2. Kişisiz Edilgen Yapıların Özellikleri

Dünya dillerinde kişisiz edilgen yapılmasına dair genel eğilim aşağıda sıralanmıştır:

Kişisiz edilgen yapılara izin veren dillerde bu yapıların kılıcı genellikle insandır. Rusça, Litvanca ve Gal dili (Welsh) bu durumun istisnalarıdır. Rusça ve Litvancada kılıcı doğal bir sebep; Gal dilinde ise insan dışı bir canlı olabilir. Bunun dışında geçişsiz fiillerin kişisiz edilgen yapıları ya insan olan bir kılıcı ile meydana gelir ya da insan olan bir kılıcıyı ima eder (Siewierska, 1984: 100, 101).

Diller geçişsiz fiil öbeklerinden kişisiz edilgen cümleler oluşturmak için temel edilgenlik (nesne konumundaki ögenin nesne konumuna yükselmesi ile oluşturulan edilgenlik) oluşturmada kullandıkları sözdizimsel ve biçimbilimsel unsurları kullanır: Flemenkçe, Almanca, Latince, Klasik Yunanca, Kuzey Rus Diyalektleri, Shona (Bantu), Türkçe ve Taramahua (Uto-Aztecan).

Temel edilgenliklerle aynı eylemsi morfolojiyi kullanan kişisiz edilgenlikler genellikle kılıcı ad öbeğini de temel edilgenliklerle aynı biçimde alır. Bazen Türkçede geçişsiz fiiller üzerine kurulan edilgenler kılıcı ad öbeği almazlar. Ancak dillerin çoğu eğer temel edilgenlikte kılıcı ad öbeğine izin veriyorsa kişisiz edilgenlikte de izin verir. Flemenkçe, Latince Kuzey Rus Diyalektleri ve Shona dillerinde olduğu gibi.

Yukarıda da bahsedildiği üzere kişisiz edilgenlikler geçişsiz fiillerle sınırlı değildir. Özellikle geçişli bir fiil, nesnesi olan *IÖ* (isim öbeği) ile birlikte bir *FÖ* (fiil öbeği) oluşturabilir ve edilgen yapılabilir. Bu durumda edilgenleştirmeden sonra bile *IÖ* nesne olarak kalmaya devam eder (Keenan & Dryer, 1985: 346-348).

1.4.3. Geçişli Fiillerin Kişisiz Edilgen Yapıları

Siewierska Türkçenin de içinde bulunduğu birkaç dilde (Almanca, Flemenkçe, Latince) belli geçişlilik tanımları altında kişili edilgenlerin geçişli fiillerle, kişisiz edilgenlerin ise geçişsiz fiillerle sınırlı olduğunu görüldüğünü; fakat geri kalan dillerde durumun bu şekilde olmayabileceğini belirtmiştir. Örneğin, Almancada akkuzatif durumunda bir nesne alan fiiller geçişli iken, datif durumunda bir nesne alan ya da sadece bir tane zorunlu öge gerektiren fiiller geçişsiz olarak düşünülür. Almancada geçişli cümlelerin kişili edilgen yapıları varken kişisiz edilgen yapıları yoktur; geçişsiz fiillerin ise sadece kişisiz edilgen yapıları vardır. Diğer dillerde hem kişili hem de kişisiz edilgen yapılar geçişli olduğu düşünülen fiillerden oluşturulabilir. Örneğin Kanada'da geçişli fiillerle hem kişili (1.b) hem kişisiz (1.c) edilgen yapılar kurulabilirken geçişsiz fiillerle kurulamaz (2.b ve 2.c).

1.a) *Krishna-Ø-nu Rama-nannu kond-an-nu.*

Krishna-nom-3s Rama-acc-3s kill-3s-past

"Krishna Rama'yı öldürdü"

b) *Krishnanu-indu Ramu-Ø ko-pattu-nu*

Krishna 3s-inst Rama-nom kill-pass-past

"Rama Krishna'ca (tarafından) öldürüldü"

c) *Rama-nannu kollalayitu*

Rama-acc:3s kill-become:past

"Rama öldürüldü"

Örnekte, kişili edilgen yapıda (1.b) aktif cümlede (1.a) belirtme durumunda olan nesne yalın halde, aktif cümlede yalın olan özne ise araç (instrumental) durumundadır; kişisiz edilgen yapıda ise (1.c) aktif cümlenin yalın durumdaki öznesi cümleden atılmıştır; belirtme durumundaki öge ise nesne durumunu koruyarak belirme durum ekini almış böylece özne konumuna ilerlememiştir.

2.a) *Magalu-Ø*   *hadid-al-u*
 daughter-nom   sing-3s-past

“Kız şarkı söyledi”

b) ?

c) *Hadalayitu

sing:become:past

“Şarkı söylendi”

Ayrıca örneklerden de görüldüğü üzere Kanada’da kişisiz edilgen yapıdaki fiil morfolojisi kişili edilgen yapıdakinden farklıdır. Kişili edilgen yapılarda fiille *padu* “to experience” eki eklenirken kişisiz edilgen yapılarda *agu* “to become” eki gelmektedir.

Fince, Litvanca ve Ute gibi dillerde ise kişisiz edilgen yapılar fiilin geçişliliğine bağlı değildir.

3.a) *Maija-Ø*   *söi*   *kala-n*
 Maija-abs   eat:imperf:3s   fish-acc

“Maija balık yedi”

b) *Syötiin*   *kala*
 eat:past.part   fish

“Balık yenildi”

Fince’ den alınan örnekte geçişli fiille yapılan kişisiz edilgen yapılarda (3.b) aktif cümlede akkuzatif ile işaretli olan nesne ekini kaybetmiş fakat cümlenin öznesi konumunda değildir, çünkü fiil ile uyum içinde değildir ve bir öznenin sözdizimsel özelliklerini taşımaz.

4.a) *Me*   *elä-mme*   *hauskasti*   *täällä*
 We:nom   live-pres:1pl   pleasantly   here

“Biz burada hoş bir şekilde yaşadık”

b)	<i>Täällä</i>	<i>eletään</i>	<i>hauskasti</i>
	here	live:pass.part	pleasantly

“Biri(leri) burada hoş bir şekilde yaşadı”

Geçişsiz fiille kurulan cümlede edilgen fiil herhangi bir kişi çekimi almamıştır ve şahıslar arasında bir ayırım yoktur.

Kısacası Siewierska' ya göre fiillerin geçişliliği kişisiz edilgen yapıların kılıcı özelliğini etkiler fakat onların meydana gelişini belirten bir faktör değildir (Siewierska, 1984: 96-100).

Bazı araştırmacılar Türkçe için de geçişli fiillerden kişisiz edilgenlerin oluşturulabileceğine dair çalışmalar yapmıştır. Dietrich (1999), Türkçede geçişsiz fiillerle sınırlı olduğu düşünülen kişisiz edilgenlerin geçişli fiillerle de kurulabileceği iddia etmiştir. Dietrich' in çalışmasında verilen örneklere baktığımızda konuyu anlambilimsel olarak ele aldığı görülmektedir. Örneğin; *Burada kitap okunamaz* ve *Sigara içilmez* örneklerinde *kitap* ve *sigara* sözcükleri sözdizimsel olarak cümlenin öznesidir; fakat anlambilimsel olarak genel bir kılıcıya hitap ettiğinden kişisiz olarak ele alınmıştır.

Geçişli fiillerle kurulan kişisiz edilgenler ile kişili edilgen yapılar arasındaki benzerlik: aynı fiil morfolojisi ile oluştururlar, fiil geçişlidir ve belirtme hal ekli ya da eksiz bir nesne vardır; farklılık ise geçişli fiillerle kurulan edilgenlikler sadece geniş zamandadır (Dietrich, 1999: 36).

Bunun yanı sıra Özkaragöz "çift edilgen" olarak adlandırdığı yapıların geçişli fiillerin kişisiz edilgen yapıları olduğunu ifade eder. Özkaragöz' e göre bu yapılar şu özellikleri taşır:

- (1) Çift edilgen yapılarda özne ve nesne genel ve belirsiz (unspecified) bir isim öbeğidir.
- (2) Zaman, geniş zaman olmalıdır.
- (3) İki edilgenlik eki, geçişli fiil köküne eklenir:

- a) Bu şatoda boğ-ul-un-ur.
- b) Bu odada döv-ül-ün-ür.
- c) Harpte vur-ul-un-ur

Özkaragöz, yukarıdaki örnekleri geçişli fiillerin kişisiz edilgen yapılarına örnek olarak gösterir ancak bu yapıların 1) Edilgenlik Pekiştirici Yapılar ve 2) -Abll- ile kurulan yapılarla karıştırmaması gerektiğini belirtir:

1) *Edilgenlik Pekiştirici (passive intensifier) yapılar*: Bu yapılarda, fiil kökü geçişli ya da geçişsiz olabilir; fakat daima ünlü ile biter. Bu yapı türünde, fiile eklenen ilk edilgenlik ekinin aksine ikinci edilgenlik ekinin sözdizimsel bir sonucu/işlevi yoktur. Fiilin edilgenlik kalitesini güçlendirmek ya da vurgulamaya yarar. Ayrıca bu ikinci edilgenlik eki edilgenleri dönüşlü olarak yorumlanabilen eş sesli fiil formlarından belirgin hale getirmeye de hizmet eder.

- a) Yemek ye-n-il-di.
- b) Mehmet yıka-n-ıl-dı.

(a) örneğinde ikinci morfem stilistik olarak görülür ve edilgenliği yoğunlaştırmak içindir. (b) örneğinde ise dönüşlü olarak yorumlanabilecek diğer formlardan edilgenliği ayırarak belirginleştirir.

Kısaca çift edilgen yapılar ve edilgenlik pekiştirici yapılar arasındaki fark:

- i) Çift edilgenler, geçişli fiil kökü üzerine getirilirken; edilgenlik pekiştirici yapılar böyle bir gereksinim duymazlar.
- ii) Çift edilgenlerin, geniş zamanda olmaları gerekirken; edilgenlik pekiştirici yapılar için bu doğru değildir.
- iii) Çift edilgenler, asla sözdizimsel bir özneye yer vermezken; edilgenlik pekiştirici yapılar için böyle bir durum doğru değildir.

2) İki edilgenlik ekine izin veren diğer yapıda, edilgenlik eki -Abll- yardımcı fiilinden önce ve sonra gelir. Örn. *Burada çalış-ıl-abil-in-ir.*

Bu, *-Ab//*- yardımcı fiili tarafından tetiklenen bir durumdur. Yani ikinci edilgenlik eki morfolojik bir kural tarafından üretilir ve sözdizimsel bir işlevi yoktur. Çift edilgen yapının aksine bu yapı sadece *-Ab//*- yardımcı fiili etrafında meydana gelir, sözdizimsel olarak özneye izin verir ve hem geçişli hem geçişsiz fiillerle kullanılır (Özkaragöz, 1986a: 77-79; Özkaragöz, 1986b: 141-250).

1.4.4. Geçişsiz Fiillerin Kişisiz Edilgen Yapıları

Keenan ve Dryer' in (1985) tespit ettiği üzere genellikle diller geçişli fiillerin edilgen yapılmasında herhangi bir güçlükle karşılaşmazken geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında aynı durumdan söz edilemez. Bazı diller geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına hiç izin vermezken; bazı diller kısmen izin verir. Bu açıdan bakıldığında Türkçe geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına kısmen izin veren diller arasındadır ve bu kısmiliğin ne dereceye kadar Perlmutter'in anakkuzatif-anergatif ayrımı ile açıklanabileceğini aktaracağız.

Perlmutter'in çalışmasında yer verdiği *kişisiz edilgen* (impersonal passive) yapıları ele almadan önce kişisiz edilgenlik ile ne kastedildiğini açıklamak gerekir.

Daha önce de değinildiği gibi kişisiz edilgen kavramı ve bu kişisiz ifadesi ile ne kastedildiği tartışma konusu olmuştur. Kişisiz edilgen yapılar genellikle geçişsiz fiillerle sınırlandırılrsa da geçişli fiillerle de kurulabileceğine bir önceki bölümde değinilmişti. Burada *kişisiz* ifadesinden kasıt sözdizimsel olarak bu yapılarda özne pozisyonunu dolduracak bir unsurun olmayışı ve anlamsal olarak da eylemi gerçekleştiren belirli bir varlığı ifade etmemesinden dolayıdır. Aksi takdirde anlamsal olarak eylemi gerçekleştiren bir kılıcının tamamıyla yok oluşu kastedilmemektedir.

Perlmutter' e göre anergatif fiillerin edilgen yapılmasında bir sıkıntı yaşanmazken anakkuzatif fiillerin edilgen yapılmasında gramatikal olmayan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Perlmutter bu durumu şu şekilde açıklar: Anakkuzatif Hipotezine göre bütün anakkuzatif fiillerle kurulan cümlelerdeki özneler aslında nesne konumunda olan unsurun özne konumuna yükselmesi sonucu oluşmuştur. Bir

cümle edilgen yapılırken de cümlede nesne konumunda bulunan unsur özne konumuna yükselirken gramatikal ilişkisini kaybeden özne cümleden atılır. Yani bir cümle edilgen biçime dönüştürülürken de nesne konumundan özne konumuna bir ilerleme söz konusudur. Ancak *Özne Konumuna İlerleme Kuralına* (1-Advancement Exclusiveness Law) göre hiçbir cümlede birden fazla özne konumuna ilerleme olamayacağı için anakkuzatif fiillerle kurulan cümlelerin gramatikal olmadığını savunur (Perlmutter, 1978: 166).

Perlmutter, çalışmasında görüşünü desteklemek için Flemenkçenin yanı sıra Türkçeden de örneklere yer vererek kişisiz edilgen yapıların anakkuzatif-anergatif ayrımını yapmada evrensel bir ölçüt olduğunu ifade eder (1978: 176-177). Fakat Türkçe bu genellemenin dışına çıkar ve bazı anakkuzatif fiiller Türkçede edilgen yapılabilir. Yani Türkçede geçişsiz fiillerin edilgen yapıya yapılamaması tam anlamıyla anergatif-anakkuzatif ayrımına bağlı değildir. Biktimir (1986)'in de belirttiği üzere Türkçede öznesi insan olduğu müddetçe anakkuzatif fiillerle kurulan cümlelerin dil bilgisel olarak edilgenleştirilmesine çok sayıda örnek vardır. Dahası anergatif fiillerle kurulan edilgen cümlelerin de gramatikal olması için öznesinin insan olması gerekir:

- a) *Ormanda insanlardan kaçılıyor.
- b) *Gece sokakta havlanıyor.

Yukarıda verilen örneklerde fiiller anergatif olmasına rağmen insan dışı bir varlığa işaret ettiğinden dolayı anlamsal olarak doğru değildir.

Buna ek olarak özne sadece insan değil aynı zamanda belirsiz (non-specific) de olmalıdır. Dahası Türkçede kişisiz edilgenler öznenin belirsiz olmasının bir getirisi olarak *tarafından edat öbeği* ile gramatikal değildir; çünkü bu öbek özneyi belirli (specific) kılar.

Anakkuzatif-anergatif fiiller arasında ayrım yapan Türkçe için kişisiz edilgen yapılar bu ayrımın kesin bir bulgu gibi durmamaktadır. Zira Türkçede herhangi bir geçişsiz fiille kurulan edilgen yapıların öznesi *belirsiz bir insanı* ifade ettiği sürece gramatikaldir.

- a) Göl-de boğul-un-ur.
 b) O semt-te kolay kaybol-un-ur (Biktimir, 1986: 54-61).²

Yukarıdaki anakkuzatif fiiller ile edilgen cümlelerde özne belirsiz bir insan grubunu ifade etmekte ve dil bilgisel olarak doğru kabul edilmektedir.

Kısaca Türkçede kişisiz edilgen yapılar: i) tarafından öbeğini kısmen kabul etmez ii) özne belirsiz olmalı iii) özne insan olmalı şeklinde özetlenebilir.

Biktimir'e paralel olarak geçişsiz fiillerin öznelerini (+canlı) ya da (-canlı) olma özelliğine göre inceleyen Özsoy (2009) öznenin canlı olup olmamasına dair farklılıkların; durum işaretlemesi, çatı seçimi, uyum gibi sözdizimsel ve biçimbilimsel yapıları belirlemede son derece önemli rol oynadığına vurgu yapar.

Hatta bir fiilin aldığı unsurların canlı olup olmama özelliği bazı dillerce biçimbirimsel yansımalara bile sebep olabilmektedir. Örneğin Kuzey Amerika'da bir Kızılderili kabilenin dili olan Algonquian (Plains Cree) dili canlı bir nesneye sahip kökler ile cansız bir nesneye sahip kökler arasında biçimbirimsel olarak ayırım yapar. Örn. *waapam* 'canlı bir şeyi gör-' için kullanılırken; *waapaht* 'cansız bir şeyi gör-' için kullanılır (Wunderlich, 2006: 59).

Anergatif ya da anakkuzatif geçişsiz fiiller anlam çeşitliliği bakımından etken çatıda (+canlı) ya da (-canlı) özne barındırabilir. Fakat bir geçişsiz fiil (-canlı) bir özne alabilse dahi kişisiz edilgen yapılarında özne (+canlı) olarak yorumlanır.

Örneğin *titre*³ / *uç-* fiillerinin öznesi ister (a) örneğinde olduğu gibi cansız bir varlık olsun, ister (b) örneğindeki gibi vücudun bir parçası olsun ya da (c)

² Biktimir'in (1986) verdiği örnekler Türkçe gramerlerde zaman zaman yer alsada bunların kabul edilebilirliği oldukça tartışmalıdır. Yukarıdaki edilgen biçimler Türkçenin derlemelerinde de hiç kullanılmaz (sorgulama için bk. (TUD)).

³ Perlmutter (1978) çalışmasında anergatif ve anakkuzatif olarak nitelendirdiği geçişsiz fiillerin bir listesini sunmuştur. Bu listede anergatif fiilleri temelde *çalış-*, *yüz-* vb. iradeli/istemli hareketleri tanımlayan fiiller ve *öksür-*, *hapşur-*, *uyu-* gibi istemsiz bedensel süreçleri anlatan fiiller olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Özsoy'un çalışmasında anergatif olarak belirtilen *titre-* fiili ise Perlmutter'in çalışmasında anakkuzatif olarak verilmiştir. Perlmutter'in çalışmasına göre *öksür-*, *hapşur-* gibi istemsiz bedensel süreçler anergatif olarak değerlendiriliyorsa *titre-* gibi yine

örneğinde olduğu gibi insan dışı bir canlı olsun bu fiillerle kurulan kişisiz edilgen yapılarda (d örneğinde olduğu gibi) işaret edilen anlamsal özne “insan” olarak yorumlanacaktır.

- a) Yapraklar rüzgarda titriyordu / Uçak Ankara'ya uçuyor.
- b) Korkudan elim ayağım titredi / Bu işin sonunda kellesi uçacak.
- c) Zavallı yavru köpek soğuktan titriyordu / Kuşlar güneye uçuyor.
- d) Bütün gece tir tir titrendi / Sabah Ankara'ya uçuldu.

Kişisiz edilgen yapı öznenin insan dışında bir varlık olarak algılanabileceği bir ifade/ayrıntı içeriyorsa bu edilgen yapı dilbilimsel açıdan doğru bir cümle olarak kabul edilmeyecektir. Örneğin *gel-* fiili ile kurulan *Öğrenciler Ankara'ya geldi* gibi bir cümlenin kişisiz edilgeni *Ankara'ya gelindi* biçiminde yapılır. Eyleme konu olan özne (+canlı) olarak yorumlanacağından dil bilgisel olarak doğrudur. Fakat *Ardından gene genç kızlara geliyordu sıra* cümlesinin kişisiz edilgeni mümkün değildir. Çünkü **Ardından gene genç kızlara geliniyordu* edilgen cümlesinde öznenin (-canlı) olduğuna dair bilgi kalıntıları olduğu için kişisiz edilgen yapı dil bilgisel açıdan doğru değildir (Özsoy, 2009: 271).

Kısaca “anakkuzatif fiiller edilgen yapılamaz, anergatif fiiller edilgen yapılır” genel yargısının aksine Türkiye Türkçesinde anakkuzatif ya da anergatif geçişsiz fiillerin edilgen yapılması daha çok cümle içindeki özne durumundaki ad soylu sözcüğe bağlıdır. Bu sebeple de geçişsiz bir fiilin kişisiz edilgen biçiminin mümkün olup olmayacağı sadece fiile bakılarak sözcüksel boyutta değil cümlesel boyutta verilebilecek bir karardır. Örneğin anakkuzatif olarak tanımlanan *düş-* fiili ile kurulan *Çocuk düştü* gibi bir cümlenin edilgen biçimi kullanılmazken, *Bankalar her yıl hesabınızdan belli miktarda para düşünüyor* gibi bir cümlenin edilgen yapılması mümkündür. Bu durum fiilin sahip olduğu anlam çeşitliliğinin önemini de göstermektedir. Özsoy'un cümledeki unsurların canlı olma durumlarını etkilemesi bakımından belirttiği gibi fiilin çok anlamlılığı

---

istemsiz bedensel bir durumu anlatan bir fiilin de anakkuzatif fiiller grubunda değil anergatif grup içinde yer alması gerekiyordu.

alacağı unsurların anlamsal rollerini değiştirebilir. Çünkü fiillerin çok anlamlılığı cümle içinde yer alacak olan unsurların canlı olup olmama durumlarını etkiliyorsa buna bağlı olarak bu unsurların alacağı anlamsal roller de değişecektir. Sadece öznenin değil nesnenin de canlı olup olmaması fiil tarafından tayin edilecek anlamsal rollerin belirlenmesinde önemlidir:

- a) Çocuk **vazoyu** kırdı. Nesne: (-canlı) tema rolü
- b) Vazo **çocuk tarafından** kırıldı. Başarma (achievement) fiillerinin edilgen karşılığı mümkün.
- c) O **beni** kırdı. Nesne: (+canlı) deneyimleyen (experiencer) rolü
- d) *Ben **onun tarafından** kırıldım. Psikolojik durumları bildiren fiillerin⁴ (deneyimleyen rolünde nesne barındıran) edilgen karşılığı yoktur (Özsoy, 2009).

Örneklerden de anlaşılacağı gibi fiilin anlam çeşitliliği unsurların canlı olma durumlarını, unsurların canlı olma durumu da alacakları anlamsal rolleri ve bütün bunlar sonucunda fiilin anlam çeşitliliği, geçişli bir fiilin de (kır-) edilgen yapıp yapılmamasını etkilemiştir.

1.5. GEÇİŞSİZ FİLLERİN SINIFLANDIRILMASINA DAİR ÇEŞİTLİ ÖLÇÜTLER

Geçişsiz fiillerin sınıflandırılması ile ilgili dünya dillerine baktığımızda farklı ölçütler kullanıldığını görürüz. Örneğin bir Siouan dili olan *Lakhota*, geçişsiz fiilleri kılıcı yani özne konumundaki unsurun anlamsal roller bakımından kılıcı olup olmamasına göre (agentive-nonagentive) iki gruba ayırır. Ancak bir Mayan dili olan *Yukatek* ise geçişsiz fiilleri özne konumundaki unsurun görünüş

---

⁴ Psikolojik fiiller, deneyimleyen (experiencer) rolünde nesnesi bulunan ve deneyimleyen rolünde öznesi bulunan fiiller olarak ikiye ayrılır. Örneğin *Kız örümcekten korkuyor* cümlesinde özne (kız) deneyimleyen rolündedir, anergatiftir ve kişisiz edilgeni mümkündür. Fakat *Çocuk annesini çok üzdü/kırdı* cümlesinde nesne (anne) deneyimleyen rolündedir, anakkuzatiftir ve edilgeni dil bilgisel açıdan doğru değildir.

açısından tamamlanmış olup olmamasına (inherently imperfective- inherently perfective) göre iki gruba ayırır.

Her iki dilin geçişsiz fiilleri sınıflandırmak için kullandıkları ölçüt birleştirildiğinde aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere geçişsiz fiillerin sınıflandırılmasında ikili bir ayırmadan ziyade dördü bir ayırım ortaya çıkmaktadır (Wunderlich, 2006: 70).

	Kılıcı (Agentive) (+control)	Kılıcı Olmayan (Nonagent) (-control)
Bitmişlik (+telic)	gel-, kalk-	Anakkuzatif öl-, düş-
Bitmemişlik (-telic)	Anergatif gül-, koş-, konuş-	kok-

Tablo 2: Wunderlich'in Geçişsiz Fillerin Dördü Sınıflandırması

Bu dördü ayırımı göz önünde bulundurarak dillerdeki geçişsiz fiiller incelendiğinde ne tam olarak anergatif ne de anakkuzatif özelliği göstermeyip arada bir yerde konumlanan geçişsiz fiillerin özellikleri de tespit edilebilmektedir. Örneğin Almancada geçişsiz fiiller sınıfının büyük bir kısmı (anergatif +control, -telic) edilgen yapılabilir (a), *er-* adlaştırması mümkündür (b), *haben* "sahip ol-" bitmişlik yardımcı fiilini alır (c), ve bu fiillerin ortaçları niteleme işlevi görmez (d).

a) *Im Sommer wurde oft getanzt.*

"Yazın onlar sık sık dans etti" cümlesinin edilgeni mümkündür.

b) *die besten Tänzer*

"En iyi dansçılar"

c) *Sie haben oft getanzt.*

"Onlar sık sık dans etti."

d) **die in der Luft getanzten Schmetterlinge*

"Havada dans eden kelebekler"

Almancada geçişsiz fiiller sınıfının bir diğer büyük bir kısmı (anakkuzatif -control, +telic) edilgen yapılamaz (a), *er-* adlaştırması mümkün değildir (b), *sein*

“ol-“ bitmişlik yardımcı fiilini alır (c), ve bu fiillerin ortaçları niteleme işlevi görür (d).

a) **Im Sommer wurde schnell gewachsen.*

“Yazın hızlı büyüdüler”

b) **die langsamsten Wachser*

“En yavaş yetiştiriciler”

c) *Sie sind schnell gewachsen.*

“Hızlı büyüdüler”

d) *die am Haus gewachsenen Pflanzen*

“Evde büyüyen bitkiler”

Almancada (+control,+telic) geçişsiz fiilleri (örn. *Aufstehen* ‘kalk-’) edilgen yapılabiriken yardımcı fiil olarak *sein* “ol-“ seçer; (-control,-telic) geçişsiz fiilleri (örn. *liegen* ‘yat-, uzan-’) edilgen yapılamazken yardımcı fiil olarak *haben* “sahip ol-“ seçer. (örn-72.sf.) Bu durum edilgenliğin (+control) kılıcı özneye; yardımcı fiil seçiminin ise (+telic) görünüşe bağlı olma olasılığını göstermektedir. Bütün bunlar geçişsiz fiillerin ikiden daha fazla gruba ayrılabilceğini işaret etmektedir (Wunderlich, 2006: 71, 72).

Benzer şekilde Nakipoğlu da çalışmasında (2001) geçişsiz fiilleri ikili bir ayırım yerine içsel ya da dışsal olarak teşvik edilme (internal instigation-II or external instigation-EI) yani gerçekleştirilen eylemin iradeli/istemli bir şekilde gerçekleşme durumlarına göre bir skala üzerine yerleştirmiştir. Nakipoğlu (2001:144) geçişsiz fiilleri gösterdikleri anlambilimsel özellikleri de göz önünde bulundurarak 5 grupta sınıflandırmıştır:

Internal Instigation			External Instigation	
1	2	3	4	5
atla-	ağla	öl	büyü	bat
çalış	gül	boğul	yaşlan	çürü
düşün	hapşır	bayıl	buna	don
koş	hıçkır	doğ		eri
konuş	horla			karar
oyna	kızar			kırıl
yürü	öksür			patla
yüz	uyu			sol

Anergatif

Anakkuzatif

Tablo 3: Nakipoğlu'nun Geçişsiz Fillerin Beşli Sınıflandırması

Grup (1)' de yer alan fiiller istemli/iradeli bir varlık tarafından gerçekleştirildiği kolaylıkla belirlenebilen geçişsiz fiillerdir. Bu fiiller Türkiye Türkçesinde zamansal bağlama bakmaksızın edilgen yapılabılır ve açıkça **anergatif** fiillerdir. Fakat bu eylemleri gerçekleştiren varlıkların sadece istemli/iradeli olmaları yetmez aynı zamanda insan olmalıdır. Örneğin *Bütün gece kurtlar uludu* cümlesinde *ulu-* eylemi istemli/iradeli bir şekilde yapılmaktadır fakat eylemi gerçekleştiren varlık insan dışı olduğundan edilgen yapılması mümkün değildir.

Grup (5)' teki fiiller istemli/iradeli bir varlık tarafından gerçekleştirilmeyen insan dışı varlıklarla ilgili fiillerdir, Türkiye Türkçesinde edilgen yapılamaz ve bu fiiller **anakkuzatif** olarak adlandırılır.

Geriyeye kalan geçişsiz fiiller edilgen yapılarıdaki davranışları bakımından skala üzerinde dağılım gösterirler. Grup (2)' deki fiiller unsurları tarafından (fizyolojik ya da psikolojik olarak) deneyimlenen durumları belirtir⁵ ve Türkiye Türkçesinde edilgen yapılabılırler. Bu açıdan grup (1)' deki gruba daha yakındır ve **anergatif** olarak sınıflandırılır.

⁵ Perlmutter'in anakkuzatif-anergatif fiilleri sınıflandırdığı tabloda anergatif grup içinde 'çeşitli bedensel süreçleri ifade eden fiiller' olarak geçer.

Unsurları tarafından iradeli olarak gerçekleştirilmeyen grup (4)' teki fiiller kısmen edilgen yapılabilir ve grup (5)' e daha yakın sınıflandırılır ve bu nedenle **anakkuzatif**dir.

Grup /3/'teki fiiller hem içsel hem de dışsal olarak teşvik edici fiillerdir, kısmen edilgen yapılı ve varoluşsal olarak yorumlanabilir. Bu fiiller skalanın sağ tarafına eğilimlidirler ve **anakkuzatif** davranışlar gösterirler.

Geçişsiz fiiller diller arasında anakkuzatif ya da anergatif olarak sınıfları bakımından ortak bir özellik/davranış göstermez. Çeşitli diller üzerine yapılan çalışmalar grup (1) ve (5) 'te listelenen geçişsiz fiillerin sırasıyla anergatif ve anakkuzatif olarak karşılık bulduğunu gösterir. Diğer gruplar ise diller arasında farklı sınıflandırmalar içinde yer alabilir. Bir dilde anakkuzatif olarak değerlendirilen bir fiil başka bir dilde anergatif olarak değerlendirilebilir. Örneğin; Choctaw dilinde *ö-* fiili anergatif olarak sınıflandırılırken (nominatif durum eki aldığından dolayı); İtalyancada anakkuzatif olarak sınıflandırılır (*essere* yardımcı fiilini almasının bir sonucu olarak). Dolayısıyla geçişsiz fiillerin bir skala üzerindeki dağılımsal gösterimi geçişsiz fiillerin diller arasında farklı davranışlar göstermesine ilişkin genel bir modelin olup olmadığını yakalama fırsatı vermesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada incelenecek olan geçişsiz fiiller de ikili bir ayrıma göre değil Nakipoğlu'ndan hareketle anergatif'ten anakkuzatif'e doğru bir skala üzerinde sınıflandırılarak Türk dillerinde hangi grupta yer alan geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına izin verildiği ortaya konulacaktır. Bu çalışmaya konu olan fiillerin tablo üzerindeki dağılımı aşağıda verilmiştir:

1	2	3	4	5
bağır-	acık-	doğ-	buna-	ağrı-
bak-	ağla-	kay-	büyü-	ak-
bin-	doy-	öl-	uza-	art-
çalış-	esne-	bayıl-	yaşa-	bat-
çık-	gül-	boğul-	yaşlan-	bit-
dur-	kız-			çürü-
dön-	kork-			damla-
geç-	utan-			din-
gel-	uyu-			don-
gir-	üşü-			dol-
git-	terle-			düş-
göç-	titre-			ekşi-
in-				eri-
kaç-				es-
kalk-				eski-
kay- (kayak)				kayna-
koş-				kız- (yağ)
otur-				kop-
söv-				ol-
sus-				patla-
uç-				piş-
ulu-				soğu-
yat-				sol-
yürü-				sön-
yüz-				şiş-
				taş-
				tüt-
				yağ-
				yan-

Tablo 4: Geçişsiz Fillerin Sınıflandırması

2. BÖLÜM

MERKEZİ TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞLİ VE ÇİFT GEÇİŞLİ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına geçmeden önce geçişli ve çift geçişli fiillerin edilgen yapılmasındaki durumuna kısaca değinmek gerekmektedir. Geçişli fiillerin edilgen yapılmasında özne, eyleme söz konusu olan kişi ya da varlığın bilinmemesi, söylenmek istememesi ya da daha az öneme sahip olması vb. çeşitli pragmatik sebeplerden dolayı sözdiziminde geri plana itilerek nesne konumundaki/etkilenen rolündeki öge/unsur özne pozisyonuna getirilir. Keenan ve Dryer' e (1985) göre geçişli fiillerle kurulan edilgen yapılar temel edilgenlik olarak adlandırılır. Buna göre temel edilgen yapılar, kılıcı ad öbeği (örn. *Ali tarafından*) bulundurmaz, ana fiil etken yapıda bir eylem bildirir ve kılıcı bir özne ile bu eylemden etkilenen bir nesne alır. Bu çalışmaya göre kılıcı ad öbeği içeren edilgenlikler ile geçişli ve çift geçişli fiillerle kurulan edilgenlikler ise temel olmayan edilgenlikler olarak adlandırılır.

Aşağıda Güneybatı, Güneydoğu ve Kuzeybatı Türk dillerinden alınan cümlelerde bazı sık kullanılan geçişli fiillerin edilgen yapılması örneklendirilmiştir.

1. *Düşür **diyildi** düşür! Gepiñi köpeltme.*
“İndir denildi, indir! Çok konuşma” (Trkm, TDTEA-11: 476).
2. *Orada -üzlérlén çanak keş-keş manjaları **iyildi**, üzlérlén tulum balşerebet **içildi**...*
“Orada yüzlerce çanak keş-keş yemekleri yenildi, yüzlerce tulum bal şerbet içildi...” (Altınkaynak, 2003: 61) (Gag)
3. ***Oxunurdu** gece ta súbhe kimi şûr ü neva.*
“Gece sabaha kadar acı tatlı şarkılar okunurdu” (Azr, TDTEA-3: 341).
4. *Hakkım bar ahırı **söyülsem**, söysem.*

“Hakkım vardır sevilsen, sevsem” (Trkm, TDTEA-11: 90).

5. ...içinden Gürgen- kıvradanın xırıltısı **işidilirmiş**.

“...içinden Gürgen- Kıvradanın hırıltısı işitilirmiş” (Altınkaynak, 2003: 47).
(Gag)

6. *Qametine (boyuna bosuna) dürlü sözler yazılır* (Azr, TDTEA-3: 93).

7. **Görülmedik** tilsimin bar / Mün bir gulpı açar yalı.

“Görülmedik tilsimin var / Bin bir kilidi açar gibi” (Trkm, TDTEA-11: 459).

Benzer fiiller için Güneydoğu grubundan örnekler aşağıda sıralanmıştır:

8. *Beşikniñ gırçillegeni eşitildi.*

“Beşiğin gıcırdadığı duyuldu” (Özb, TDTEA-16: 171).

9. *Nahat tirik cana şunca gam rava körilse?*

“Yazıktır, sağ cana bunca gam reva görülür mü?” (Özb, TDTEA-16: 252).

10. *Aval patiha okuldi, kéyin saz, gezeller yañridi, қошақлар carañlidi, ussullar oynandı, muqamlar küylendi, қизіқçılar, sihirgerlikler boldi, hemme şatlıққа toldi, meyler içildi, nazu – nemetler yiyildi.*

“Öncelikle Fatiha okundu, sonra saz çalındı, gazel okundu, koşma söylendi, dans edildi, makamlar icra edildi. Şakacılar, cambazlar hazır bulundu. Herkes memnun oldu, şaraplar içildi, çeşitli yemekler yenildi” (Mehmet, 2011: 400, 401) (Y.Uyg)

11. *Ya imamlıkdin quvilgen ya bir belage giriftar bolgen.*

“Ya imamlıktan kovulmuş, ya da bir belaya duş olmuştur” (Özb, TDTEA-16: 161).

Kuzeybatı grubunda yer alan dillerin geçişli fiillerin edilgen yapılmasına dair örnekler aşağıda sıralanmıştır:

12. *Pendelikle enine supsak denilbeyt / Calgız gana nan lanılbayt, cerilbeyt*

“İnsanlıkta neye kuru denilmez. / Sadece ekmek inkar edilmez, yerilmez”
(Kırg, TDTEA-32: 130).

13. *Ve ma eşbehe zalike, cemegat arasında küp törlü süzler **söyleneder.***

“Buna benzer, cemaat arasında çok çeşitli sözler konuşuluyordu” (Tat, TDTEA-18: 336).

14. *Biyağı aeroplannı tavusu **eşitildi.***

“Deminki uçağın sesi duyuldu” (Kar. Mal, TDTEA-22: 473).

15. *Bu laf etkenlerin episiniñ biribirine itiqatlı olğanı **körüle edi.***

“Bunları konuşanların hepsinin birbirine inandıkları görülüyordu” (Kır. Tat, TDTEA-13: 506).

16. *Tün ortası ava şay **işildi.***

“Gece yarısından sonra çay içildi” (Kaz, TDTEA-28: 432).

17. *Tohta ordadan **kuvilgan edi.***

“Tohta Ordu'dan kovulmuştu” (Nog, TDTEA-21: 425).

18. *Bir tinç küyde **oxula** / Yaşga rahatlıq bere;*

“Bir kolay surette okunur / Çocuğa rahatlık verir;” (Kum, TDTEA-20: 219)

19. *Gümer kıska: höy hem **höyöl,***

“Ömür kısa: Sev hem sevil” (Başk, TDTEA-30: 198).

Örneklerden de görüldüğü üzere Türk dillerinde geçişli fiillerin edilgen yapılmasında herhangi bir güçlkle karşılaşmamakta ve örnekler çoğaltılabilmektedir. *ver-*, *gönder-*, *göster-* vb. fiiller çift geçişli (ditransitive ya da three place verbs) fiillerdir ve bu fiillerle de edilgen yapılar kurulabilmektedir. Fakat diller, çift geçişli fiillerin sahip olduğu iki nesneden hangisini edilgen yapıda özne olarak kullanacağı konusunda çeşitlilik gösterir:

- Bazı diller sadece etkilenen (patient) rolündeki nesnelere edilgen cümlelerin öznesi olarak kullanır (Örn. Fransızca, Türkçe).

- Bazı diller ise tam tersine sadece alıcı (recipient) rolündeki nesnelere edilgen cümlelerin öznesi olarak kullanır (Örn. Yindjibarndi).
- Bazı diller ise hem etkilenen hem de alıcı rolündeki nesnelere edilgen cümlelerin öznesi olarak kullanır (Örn. Kinyarwanda).

Diğer bir taraftan edilgen yapıda, öznesi semantik olarak yer (locative) rolünde bir unsur olan diller de vardır (Kinyarwanda, Chichewa, Malagasy, Philippine) (Keenan & Dryer, 1985: 348-352).

Bu açıdan incelendiğinde Türk dilleri etkilenen rolündeki unsuru özne pozisyonuna yükseltmektedir. Aşağıdaki örneklerde seçilen birkaç çift geçişli fiilin edilgen yapılmasına dair Türk dillerinde derlenen örnekler sıralanmıştır:

20. *Beylekilere: Vekil, Beğ, Utamış, Kel at berilyerdi.*
“Diğer kanallara Vekil, Beg, Utamış, Kel diye adlar veriliyordu” (Trkm, TDTEA-11: 82).
21. *Bu saat her terefe çaparlar gönderilsin* (Doğan, 2010: 75). (Azr)
22. *Gülendemniň soalliriğa bérilgen togra cavaplar hemmiňi kayil kildi.*
“Gülendem’in sorularına verilen doğru cevaplar herkesi memnun etti” (Mehmet, 2011: 430, 431). (Y.Uyg)
23. *U yerde alamanni Ceveçi tamamdán yubarilgen ruhaniy ve aksakallar kütib aldilar.*
“Orada, halkı Ceveçi tarafından gönderilen din adamları ve aksakallar karşıladılar” (Özb, TDTEA-15: 352).
24. *Ul yiğit Dnivr aryagma urnaşkan kızillar brigadasınıñ ayırım otryadınnan ciberilgen Heyrulla idi.*
“O genç Dnepr’in öteki tarafında yerleşmiş Kızıllar bölüğünden gönderilmiş Hayrulla idi” (Tat, TDTEA-18: 414).
25. *Priyutqa kelgen musafirlerge balalar adından bir şey ayılmaq gerekse, o aytır. Kösterilmek gerekse, onıñ yazıları, el işleri kösterilirdi.*

“Çocuk yurduna gelen misafirlere çocuklar adına bir şey söylenmek gerekirse o söyler, gösterilmesi gerekirse, onun yazıları, el işleri gösterilirdi” (Kır. Tat, TDTEA-13: 433).

26. *Ekinşi sıyiyer, ol Alibiyge **berildi**.*

“İkinciye ödül, eyerdi. O Alibiy'e verildi” (Nog, TDTEA-21: 415)

Örneklerden de anlaşıldığı gibi Türk dilleri çift geçişli fiillerin edilgen yapılmasında etkilenen rolündeki öğeyi/unsuru özne konumuna yerleştirirken; datif durum ekli öğede bir değişiklik görülmemektedir.

3. BÖLÜM

GÜNEYBATI (OĞUZ) GRUBU TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

Güneybatı Türk dillerinde edilgenlik geçişli fiillerde olduğu gibi geçişsiz fiillerde de fiil tabanına edilgenleştirici biçimbirimler getirilerek yapılmaktadır. Güneybatı grubunda yer alan Türk dillerine ait edilgenleştirici biçimbirimlere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Türkiye Türkçesi	-(X) ; -(X)n
Azerice	-(X) ; -(X)n
Gagauzca	-(X) ; -(X)n
Türkmençe	-(X) ; -(X)n

Tablo 5: Güneybatı Grubu Türk Dillerinde Edilgenleştirici Biçimbirimler

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Güneybatı Türk dillerinde edilgenleştirici biçimbirimler birbirinden farklılık göstermezler. Türkiye Türkçesinde edilgenlik fiil tabanına genellikle $-(X)|$ biçimbiriminin eklenmesi ile yapılırken, fiil tabanının $//$ sesi ya da ünlü bir ses ile bitmesi gibi bazı fonetik sebeplerden dolayı $-(X)n$ biçimbirimi eklenerek de yapılır. Bu durum Azericede (*sil-in-*, *oxu-n-*, *yıx-il-*, *yaz-il-*) ve Gagauzcada de (*bil-in-*, *böl-ün-*, *sakla-n-*, *tanı-n-*, *iç-il-*, *işid-il-*) aynı şekildedir. Türkmencede ise sadece son hecesinde $//$ sesi bulunan fiillere $-(X)n$ biçimbirimi eklenirken diğer fiillere $-(X)|$ biçimbirimi eklenir (*böl-ün-*, *çal-in-* (enstrüman), *dinle-n-* (müzik vb.), *sakla-n-*, *oka-l-* "okun-", *tana-l-* "tanın-", *de-y-il-* "denil-"). Yani Türkmencede ünlü ile biten bütün fiillere $-(X)n$ biçimbirimi eklenmemektedir.

3.1. ÖRNEKLERLE GÜNEYBATI TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

Güneybatı grubunda yer alan Türk dilleri ve bu grupta kullanılan edilgenleştirici biçimbirimler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra bu bölümde Güneybatı Türk

dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına ne ölçüde izin verildiği incelenecektir.

3.1.1. Azerice

Azericede ilk bölümde verilen fiil tablosunun 1. grubunda yer alan geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına dair örnekler aşağıda sıralanmıştır.

1. *O şekile bütün gece **baxıldı.***⁶
“Bütün gece o resme bakıldı.”
2. *Yarışta bu ata **miniləcək.***
“Yarışta bu ata binilecek.”
3. *Səhər tezden evden **çixıldı.***
“Sabah evden erken çikıldı.”
4. *Yaşıl ışığda karşıdan –karşıya **keçildi.***
“Yeşil ışıkta karşıdan karşıya geçildi.”
5. *Bu gün ədəbiyyat imtahanına **girildi.***
“Bu gün edebiyat sınavına girildi.”
6. *İzmire avtobusla **gediləcək.***
“İzmir'e otobüsle gidilecek.”
7. *Bu torpакlara Asiyadan **köçülüb.***
“Bu topraklara Asyadan göçüldü.”
8. *Bu torpакlara Asiyadan **köçülərək gəlinib.***
“Bu topraklara Asyadan göçülerek gelindi.”

---

⁶ Yanında kaynakçası gösterilmeyen örnekler anadili konuşurlarından derlenen örneklerdir.

9. *Sabah 500 km kaçılacak.*
“Yarın 500 km koşulacak.”
10. *Bir ömür-boyu hayat söyülmez.*
“Ömür boyunca hayata sövülmez.”
11. *Sabah təyyarə ilə Rusiyaya uçulacak.*
“Yarın uçakla Rusya'ya uçulacak.”
12. *Axşam gec yatıldı.*
“Akşam geç yatıldı.”

Azericede 2. gruptaki fiillerin edilgen yapılmasına dair örneklerle karşılaşılmamıştır. 3. gruptaki fiiller içinde ise *doğ-* fiili *çocuk doğdu* anlamında Türk dillerinin çoğunda olduğu gibi Azericede de *doğul-* olarak edilgen kullanılmakta ya da *anadan ol-* şeklinde ifade edilmektedir.

13. *Uşak doguldu / anadan oldu.*
“Çocuk doğdu.”
14. *Bir uşaq dogulacaqdır (Azr, TDTEA-6: 140).*
15. *Oğlum keçen il anadan oldu.*
“Oğlum geçen sene doğdu.”
16. *Minikiyüz sekseninde doguldum (Azr, TDTEA-3: 54).*

Kadın çocuk doğurdu anlamındaki kullanımlar ise yine Türkiye Türkçesinden farklı olarak etken biçimde kullanılmaktadır:

17. *Kadın uşağ(ı) dogdu.*
“Kadın çocuk(u) doğurdu.”

4. gruptan ise sadece *yaşa-* fiilinin edilgen örneğine rastlanmaktadır:

18. *Bu evdə gözəl günlər yaşanıldı.*

“Bu evde güzel günler yaşandı.”

5. gruptaki fiiller genel olarak Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azericede de edilgen yapılamamaktadır. Fakat bu grup içinde yer alan *ol-* fiilinin edilgen kullanımlarına dair örnekler bulunmaktadır. *ol-* fiili, genellikle yabancı dillerden kopyalanan isim soylu sözcüklere eklenerek birleşik fiil oluşturmada işlek olarak kullanılan bir yardımcı fiildir (hasta olmak, mahvolmak, kaybolmak, sakin olmak... vb.). Bu fiilin *rivayet olundu*, *şikâyet olundu*, *hapsolsundu vb.* şekilde edilgen olarak kullanımı Türkiye Türkçesinde hiç yoktur denilemese de *rivayet edildi*, *şikâyet edildi*, *hapsedildi* gibi *et-* fiilinin edilgen biçimiyle oluşturulan kullanımlar ya da *rivayet oldu*, *şikâyet oldu*, *hapsoldu* gibi *ol-* fiilinin etken kullanımları daha çok tercih edilmekte ve kulağa daha aşına gelmektedir. Bunun sebebi *ol-* fiilinin *et-* fiilinin doğal bir edilgen biçimiymiş şeklinde algılanması olabilir.

Erdem'in (2003) art zamanlı olarak yaptığı çalışmasında tarihsel olarak da *ol-* fiilinin Orta Türkçe döneminde de *bol-un-* biçiminde hiç edilgen örneğine rastlanmadığı belirtilmektedir.

Fakat Türkiye Türkçesi ile aynı grupta yer almasına rağmen Azericede *ol-* fiilinin edilgen biçimlerine çok sık rastlandığı taranan örneklerden hareketle görülmektedir:

19. *Nece günler davam eden tenqid meclisi terefinden ancaq dörd eser **qebul olundu*** (Azr, TDTEA-4: 296).
20. *Onların yemeyine, içmeyine, tövlesine (bakımına) hemişe (daima) artıq (çok) **dıqqet olunur*** (Azr, TDTEA-4: 201).

3.1.2. Gagauzca

Güneybatı grubundaki bir diğer Türk dili olan Gagauzcada edilgen örneklerine ulaşılan geçişsiz fiillere aşağıda yer verilmiştir:

1. *Ko kararmasın hiç buludun benizi /Bulandırmasın hem zor vakit denizi /İhtarlar sayılsın, uşaklar **bakılsın** /Her zaman ko vatan gençlerä dayansın* (Karanfil, 2015: 103).
2. *Şimdi, bu pazar, gene **gidilejek**, xem xer pazar, taa çikinja padişaxın kızının kısmeti...*
 “Şimdi, bu pazar, gene gidilecek, hem her pazar, daha çıkıncaya padişahın kızının kısmeti...” (Altınkaynak, 2003: 4)
3. *Kavgada şamara **bakılmaz*** (Gag, TDTEA-12: 220).
4. *Böle havada **gelinir** mi. Bu vakıtta mı **gelinir*** (Baskakov, 1991: 101).

Yukarıda verilen 1. gruptaki fiillerin edilgen örneklerinin yanı sıra 2. gruptaki *kork-* ve 4. grupta yer alan *yaşa-* fiillerinin edilgen biçimlerine de rastlanmaktadır:

5. *-Korkma bendän. Kurtar beni. Bän sana ödeycem bu iş için. Çocuksa diil ani ödesinnär deyni onun canı acımış o yılana da o nası nası **korkulan** onu kurtarmış* (Ulutaş, 2004: 169).
6. *Baksana: dozdolay (eziyetli) taş bayır, hiç bir dâ aaççaaz büümeer, beş-on evcââz... Nasıl **yaşanılacak**?* (Gag, TDTEA-12: 378).

Çok sayıda Gagauz metinleri içinde tarama yapılmasına rağmen sayıca çok az geçişsiz fiillerin edilgen örneklerine rastlanılmıştır. Bu durum Gagauzcada geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına çok fazla eğilim gösterilmediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim edilgen morfoloji kullanılmadan da eylemi gerçekleştiren kişinin meçhul olduğu yapıları anlambilimsel olarak etken çatıda aktarmak mümkün olabilmektedir. Örneğin *-Hele eşecii hele eşecii. Biri piniy sırtına eşään. Öbürü tutunıy kuyruundan* (Ulutaş, 2004: 125), cümlesinde morfolojik olmasa da anlamsal olarak bir edilgenlikten söz etmek mümkündür.

Gagauzcada 3. grupta yer alan *doğ-* fiilinin kullanımı Türkiye Türkçesi ile benzerlik göstermektedir. Türkiye Türkçesinde *Çocuk doğdu* anlamındaki bir cümlenin Gagauzcadaki karşılığı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi etkendir.

7. *Da gidecä zaman, dedi açan uşak **duvacek**, beni çıır.*
 “Çocuğun doğum vakti yaklaşınca beni çağır” (Özkan, 2007: 175, 252).
8. *... da islah planetada **duusun**.*
 “İyi bir burçta doğmasını sağlayayım demiş” (Özkan, 2007: 175, 252).
9. *... **duusun** şindi. Da bu saatta **duvan** dünneya alacek,*
 “Şimdi doğsun. Bu saatte doğan kişi dünyaya hakim olacak” (Özkan, 2007: 175, 252).
10. *Onun ama karısı aar güdeli kalmış da tezdä ölmüş. Mezar içindä onun **duumuş** bir çocuu,*
 “Ama karısı hamileyken aniden ölmüş. Mezar içinde bir çocuğu doğmuş” (Özkan, 2007: 101, 180).

Gagauzcada *Kadın çocuk doğurdu* anlamındaki kullanımlar ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ettirgen olarak kullanılmaktadır:

11. *...da o dedi: **duurmaa** şindi, zerä saatlar fena.*
 “Bilgin kral, “Şimdi doğurma, çünkü bu saatler kötü” demiş” (Özkan, 2007: 175, 252).
12. *Bir pek zengin adamın ama onikinci karısı **duudurmuş** bir artık gözäl çocucak.*
 “Zengin bir adamın on ikinci karısı çok güzel bir oğlancık doğurmuş” (Özkan, 2007: 107, 180).

3.1.3. Türkmençe

Türkmencede, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi edilgen olarak kullanılan geçişsiz fiiller çoğunluktadır. Aşağıda Türkmencede edilgen kullanımlarına dair metin taramalarından elde edilen ve anadili konuşurları tarafından teyit edilen örnekler sıralanmıştır:

1. *Garankılık gecede yara **bakılmaz.***
"Karanlık gecede yâre bakılmaz" (Trkm, TDTEA-10: 311).
2. *Yarışda bu ata **münülir / münülcek.***
"Yarışta bu ata binilir / binilecek."
3. *Ertire/İrdene çenli arakesme bermeden **işlenildi / işlenilcek.***
"Sabaha kadar ara vermeden çalışıldı/çalışılacak."
4. *İrden öyden ir **çıkıldı / çıkılacak.***
"Sabah evden erken çıkıldı / çıkılacak."
5. *Ağşam öye ir **gaydıldı / gaydılcak.***
"Akşam eve erken dönüldü / dönülecek."
6. *Gışın üstünden basıp, yaza **geçilcek.***
"Kışın üstüne basarak bahara geçilecek" (Trkm, TDTEA-11: 87).
7. *Yaşıl ışıkda garşıdan garşa **geçildi.***
"Yeşil ışıkta karşıdan karşıya geçildi."
8. *Huzurıña yene de⁷ **gelineer.***
"Huzuruna tekrar tekrar gelinir" (Trkm, TDTEA-11: 510).
9. *Bârik **girilmeyâr.***
"Buraya girilmiyor."
10. *Her ağısam kitaphana **gidilyâr.***
"Her akşam kütüphaneye gidiliyor."
11. *Basgançaklardan çalt **düşildi.***

---

⁷ Örneğın aslında "yene de" yerine "övrân-övrân" sözcüğü vardır; fakat anadili konuşurunca düzeltilmiştir.

- “Merdivenlerden çabucak inildi.”
12. *Bu topraklara Azyadan **göçüldü**.*
“Bu topraklara Asyadan göçüldü.”
13. *Güle gucak açıp, gışdan **gaçılacak**.*
“Güllere kucak açılıp kıştan kaçılacak” (Trkm, TDTEA-11: 87).
14. *Ertir ir **turulcak**.*
“Yarın erken kalkılacak.”
15. *Ertir 500 km **ıglanılacak**.*
“Yarın 500 km koşulacak.”
16. *Dün hemmesi bilen şaçakda **oturıldı**.*
“Dün hep birlikte sofrada oturuldu.”
17. *Ömür boyı durmuşa **sögülmez ahır**.*
“Ömür boyunca hayata sövülmez ya.”
18. *Uçar bilen **uçıldı**.*
“Uçakla uçuldu.”
19. *Ağşam giç **yatıldı / yatılar**.*
“Akşam geç yatıldı / yatılır.”
20. *Zalim beg üstüne **yörülsin indi**.*
“Zâlim beğ üstüne yürünsün artık” (Trkm, TDTEA- 10: 454).
21. *Hovuzda yüz metr **yüzüldü**.*
“Havuzda yüz metre yüzüldü.”

Yukarıda 1. grupta yer alan geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına dair verilen örneklerin yanı sıra skala üzerindeki diğer fiil gruplarındaki fiillerin de

Türkmencede edilgen yapılmasına örnekler bulunabilmektedir. Aşağıda 2. grupta yer alan fillerin edilgen örnekleri verilmiştir.

22. *Mundan soň **ağlanmaz** diňe **gülünir**.*

“Bundan sonra hiç ağlanmayacak hep gülünecek.”

23. *Sıçandan hem **gorkulırmı?***

“Fareden korkulur mu hiç?”

24. *Munca erbetelik edilerde hic **utanılmazmı?***

“Bunca kötülük yapılır da hiç utanılmaz mı?”

Türkmencede 3. grupta yer alan *kay-* fiilini karşılayan iki fiil bulunmaktadır. *Tay-* fiili iradesiz/istemsiz bir biçimde kayıp düşmeyi ifade ederken; *tıp-* fiili de iradesiz/istemsiz bir biçimde kayıp düşmeyi ifade etmekle birlikte iradeli/istemli bir şekilde yapılan kayma eylemini ifade etmektedir. Türkiye Türkçesinde bu iki anlam da tek bir fiil ile ifade edilmekte ve fiilin istemli ya da istemsiz olarak yapıldığı cümle bağlamından anlaşılmaktadır. Türkiye Türkçesinde *kay-* fiili istemsiz bir şekilde kayıp düşmek anlamında kullanıldığında edilgen yapılmazken (Çocuğun ayağı kaydı. *Ayak kayıldı); istemli bir şekilde kaymayı ifade ettiğinde edilgen yapılabilmektedir (Uludağ'da kayıldı). Aynı şekilde Türkmencede de *tay-* fiili istemsiz bir eylemi belirttiğinden edilgen yapılmazken *tıp-* fiili edilgen yapılabilmektedir: *Buzda tıptı.* “Buzda kayıldı” (iradeli). *Ayağı taydı/tıptı.* “Ayağı kaydı.”

Türkmencede edilgen yapılabilen diğer 3. grup fiillere ait örnekler aşağıda sıralanmıştır:

25. *Vatan için **ölünmezmi?***

“Vatan için ölünmez mi?”

26. *Yaramazlık ettigi için çagalara **gıygırıldı.***

“Yaramazlık yaptığı için çocuklara kızıldı.”

Geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında Türkiye Türkçesindeki çok benzer bir eğilim gösteren Türkmençe bazen küçük farklılık gösterebilmektedir. Diğer bölümlerde de değinileceği gibi *doğ-* fiili genellikle Türk dillerinde edilgen olarak kullanılmaktadır. Türkmençede ise bu fiilin hem diğer Türk dillerinde olduğu edilgen hem de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi etken kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *çocuk doğdu* anlamındaki bir cümlenin Türkmençe karşılığı hem Türkiye Türkçesinde olduğu gibi etken hem de diğer Türk dillerinde olduğu gibi edilgen kullanılabilir. Her iki biçimin de bulunmasına rağmen *doguldi* daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

27. *Çaga dogdi~doguldi.*

“Çocuk doğdu.”

28. *Namart bolup yetişcek er, dogulmasın.*

“Nâmert olarak yetişecek er, doğmasın” (Trkm, TDTEA-11: 357).

29. *Men 1988-nci yılda doguldım.*

“Ben 1988’de doğdum.”

Kadın çocuk doğurdu ve *Doktor kadını doğurttu* anlamındaki kullanımlar ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kullanılmaktadır:

30. *Ayal çaga dogurdi.*

“Kadın çocuk doğurdu.”

31. *Doktor ayalı dogurtdi.*

“Doktor kadını doğurttu.”

4. gruptan ise *yaşa-* fiilinin edilgen biçimine rastlanmaktadır.

32. *Bu öyde govı günler yaşandı.*

“Bu evde güzel günler yaşandı.”

Taranan geçişsiz fiiller içinde Türkiye Türkçesinde edilgen olarak kullanılabilmesine rağmen Türkmençede edilgen kullanılmayan fiiller de

bulunmaktadır. Bu fiillere, *büyü-*, *titre-* vb. geçişsiz fiilleri örnek vermek mümkündür.

33. *3-5 yaşlar arasında çalt ulalar.*

“3-5 yaşları arasında çabuk büyünür.”

34. *Gicesi bilen sovuktan titrediler.*

“Bütün gece soğuktan tir tir titrendi.”

Örneklerden de görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde edilgen yapılabilmesine rağmen Türkmencedeki karşılığı etkendir. Bunun dışında bu konu için seçilip taranan geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında Türkmençe ile Türkiye Türkçesi benzerlik göstermektedir. Her iki dilde de 5. grupta yer alan fiiller edilgen yapılmamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesinin de içinde yer aldığı Güneybatı grubunu oluşturan Azerice, Gagauzca ve Türkmençeye ait metin taramalarından elde edilen ve anadili konuşurlarından doğruluğu tespit edilen örneklerden yola çıkarak Güneybatı Türk dillerinde diğer Türk dili gruplarıyla kıyaslandığında geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına daha sık rastlanmaktadır. Güneybatı grubu içindeki diller birbiriyle karşılaştırıldığında ise geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında Türkiye Türkçesi gibi en fazla eğilim gösteren dilin Türkmençe olduğu örneklerden yola çıkılarak söylenebilir.

Bu grupta yer alan Türk dillerine genel olarak bakıldığında tablonun 1. grubundaki iradeli/istemli bir kılıcı bulunan geçişsiz fiillerin edilgen örneklerine daha sık rastlanıldığı görülmektedir. Skala üzerinde dağılım gösteren diğer geçişsiz fiil grupları içinde çok az bir kısmı edilgen yapılabilmektedir. Bunlar içinde 3. grupta yer alan *doğ-* fiili kullanımı açısından en dikkat çekici olanıdır. Bu fiil Türkiye Türkçesinden farklı olarak edilgen kullanılmaktadır. Bu durum toplumsal algılayışının fiillerin kullanımına nasıl etki ettiğini göstermektedir⁸. 5.

⁸ Türk dillerinde *doğ-* fiilinin geçişli-geçişsiz olarak farklı kullanımları için bkz. Erdem, M. (2017). Türk Dillerinde Geçişsiz ve Geçişli Fiil Değişmesi ve Sözdizimsel Sonuçları: *doğ-* Fiili Örneği. *Gazi Türkiyat* 21: 1-18.

gruptaki iradeli/istemli bir kılıcı bulunmayan geçişsiz fiillerin ise edilgen örnekleri bulunmamaktadır. Fakat 5. grupta yer alan *ol-* fiilinin edilgen kullanımına Güneybatı Türk dilleri içinde Azericede yazılı metinlerde sıkça rastlanabilmektedir. Fakat diğer Güneybatı Türk dillerinde *ol-* fiilinin edilgen kullanımına örnek bulunamamıştır.

Türkiye Türkçesi, Gagauzca ve Azerice dışındaki çoğu Türk dillerinde (Altay Türkçesinde *pol-*) ve tarihi Türk dillerinde *bol-* olarak kullanılan *ol-* fiili Türk dilinin bazı tarihi dönemlerinde ve çağdaş Türk dillerinde ana fiile çeşitli fiilimsi ekleri ile bağlanıp genellikle şahsı belirsiz ifadelerle gelerek iktidar veya imkan anlamları ile birlikte edilgenlik özelliği de katabilmektedir. Öznesi belirsiz cümlelerde eskiden beri genellikle *ol-* fiili yerleşmiştir. Güneybatı grubunda *ol-* fiilinin şahsı belirsiz edilgen ifadelerdeki imkansızlık gösterme vazifesi Türkiye Türkçesinde hissedilmeyecek şekilde zayıflamışken, Türkmencede *-mak ol-* birleşmiş fiilinin olumlu ve olumsuz çekimleriyle imkan bildirme işlevi koyulaşmıştır (Korkmaz, 1995: 616, 619). Türkiye Türkçesinde *ol-* fiili geniş zaman 3. kişi olumsuz çekiminde ve kendisinden önceki fiilin de *-mAk* mastar ekini almasıyla *Oraya geç gitmek olmaz, Herkese güvenmek olmaz vb.* kullanılmaktadır. Bu kullanım şahsı belirsiz durumlarda kullanılmakta ve cümleye meçhullük anlamı katmaktadır (Korkmaz, 1995: 608). Bu sebeple bu tarz yapılar kolaylıkla *Oraya geç gidilmez, Herkese güvenilmez* şeklinde edilgen olarak da ifade edilebilir. Buna karşılık diğer Türk dillerinde bu yapılarla sıkça karşılaşmaktadır.

1. *Hiç munuñ için ağlamak bolarmı?*
“Hiç bunun için ağlanır mı?” (Trkm)
2. *Bärde durmak bolmaz.*
“Burada durulamaz.” (Trkm)
3. *Yarışda bu ata münip bolar.*
“Yarışta bu ata binilebilir.” (Trkm)
5. *Burda kışkırmak olmaz.*

“Burada bağırılmaz.” (Azr)

6. *Dərsdə əsnəmək olmaz.*

“Derste esnenmez.” (Azr)

Yukarıda Güneybatı grubundan alınan örneklerden görüldüğü üzere ana fiile çeşitli fiilimsi ekleri ile bağlanan (*b)ol-* yardımcı fiilin imkan/iktidar anlamı Türkiye Türkçesine aktarımında *-e bil-* yardımcı fiilin olumlu - olumsuz şekilleriyle karşılanmakla birlikte bu yardımcı fiilin meçhullük anlamı da edilgenlik ekiyle karşılanmıştır.

4. BÖLÜM

GÜNEYDOĞU (KARLUK) GRUBU TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

Güneydoğu grubunda yer alan Türk dillerine ait edilgenleştirici biçimbirimler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Yeni Uygurca	-l, -il, -ul, -ül ; -n, -in, -un, -ün
Özbekçe	-l, -il, ; -n, , -in

Tablo 6: Güneydoğu Grubu Türk Dillerinde Edilgenleştirici Biçimbirimler

Tabloda da görüldüğü üzere Yeni Uygurcada // sesi bulunmadığından edilgenleştirici biçimbirimin *-l* ve *-in* alt biçimbirimleri bulunmamaktadır. Özbekçede ise yardımcı ünlü olarak ince-düz-dar ünlünün tercih edilmesi nedeniyle (Ercilasun, 2012: 298) edilgenlik ekinin diğer alt biçimbirimleri bulunmamaktadır. Buna göre güneydoğu grubunda, dillerin kendilerine has fonetik özellikleri nedeniyle edilgenlik ekinin yardımcı seslerinde birtakım farklılıklar oluşmakta ve buna bağlı olarak ekin alt biçimbirimleri değişiklik göstermektedir. Bunun dışında *-l* ve *-n* edilgen biçimbirimlerinin fiillere eklenme koşulları Türkiye Türkçesinden biraz farklılık göstermektedir. Uygurcada (*bil-in-*, *böl-in-*, *taşla-n-* “bırakıl-“, *oku-l-*, *oyna-l-*, *ye-y-il-*, *de-y-il-*, *yaz-ıl-* vb.) ve Özbekçede (*sorā-l-* “sorul-“, *qāmā-l-* “tutuklan-“, *pāqlā-n-* “temizlen-“, *āyt-il-* “söylen-“, *küt-il-* “beklen-“) son hecesinde // sesi olan fiillere *-n*; bunun dışındaki fiillere *-l* biçimbirimi eklenmektedir.

4.1. ÖRNEKLERLE GÜNEYDOĞU TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

4.1.1. Yeni Uygurca

Türkiye Türkçesinde, geçişsiz fiillerle kurulan edilgen cümlelerin Yeni Uygurcadaki karşılığı edilgen biçimbirim kullanılmadan etken olarak yapılmaktadır. Yeni Uygurca metinlerinde yapılan geçişsiz fiil taramaları ve

anadili konuşurlarından elde edilen bilgilerden yola çıkarak Yeni Uygurcada geçişsiz fiille kurulan bir cümlede eylemi gerçekleştiren kişi veya kişiler bilinmese dahi bu cümlelerde edilgen biçimbirim kullanılmamaktadır. Bunun yerine cümle öznenin belirsiz olduğu üçüncü tekil kişide çekimlenerek edilgenlik yapısal değil anlamsal olarak verilmektedir. Türk dillerinde karşımıza çıkan bu örnekler Keenan ve Dryer' in (1985) ifadelerini desteklemekte ve edilgenliğin sadece yapısal değil aynı zamanda anlamsal ve edimbilimsel olarak çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Yeni Uygurcada etken olarak karşılığı verilen ancak edilgen anlamı olan kullanımlar aşağıda örneklendirilmiştir:

1. *Yeşil çırağda qarşidin qarşığa ötti.*
"Yeşil ışıkta qarşıdan qarşıya geçildi."
2. *Bağğa kirdi.*
"Bahçeye girildi."
3. *Ağşam öyge etigen ketti-ketidu.*
"Akşam eve erken gidildi-gidilecek."
4. *Yolda mañdi.*
"Yolda yüründü."
5. *Kölçekte su üzdi.*
"Havuzda yüzüldü."
6. *Pelempeylerden çapsan çüşti.*
"Merdivenlerden çabucak inildi."
7. *Çapsan kaçti.*
"Hızlıca kaçıldı."
8. *Etigenligi etigen turdi.*

“Sabah erken kalkıldı.”

9. *Nimişka bunçe cık yıgladı.*

“Neden bu kadar çok ağlandı.”

10. *Nimişka ömüçüktin korkudu?*

“Örümcekten neden korkulur ki?”

11. *Men aytkan letipige küldi.*

“Anlattığım fıkraya gülündü.”

12. *Sogdin toñlidi.*

“Soğuktan donuldu.”

3. grupta yer alan *doğ-* fiili ise Türk dillerinin çoğunda görüldüğü gibi Güneydoğu grubu içerisinde yer alan Yeni Uygurcada de edilgen olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde *Çocuk doğdu* biçiminde etken olarak kurulan bir cümlenin Yeni Uygur dilindeki karşılığı edilgen olarak yapılmaktadır. *doğ-* fiilinin Yeni Uygurcada edilgen kullanımına dair örnekler aşağıda sıralanmıştır:

13. *Tokkuz ay, tokkuz kün, tokkuz saettin kèyin bir oğul **tuğuldi**.*

“Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra bir oğlan doğdu” (Mehmet, 2011: 365).

14. *Bala ya **tuğulmidi** yaki birer care tapalmiduk,*

“Çocuk doğmadı ya da biz bir çare bulamadık” (İnayet, 2013: 98).

15. *Bu bala şu görde **tuğuluptu**, emdi siz buniñga nime dep at koymaqçı ?! dep soridi.*

“Çocuk da onun mezarında doğmuş olan oğlu. Şimdi siz bu çocuğa ne ad vermek istersiniz, dedi” (Mehmet, 2011: 20, 21).

16. *Şam eliniñ yürigide **tuğulğanmen**.*

“Şam ilinin kalbinde doğdum” (Mehmet, 2011: 428, 429).

doğ- fiilinin Türkiye Türkçesinde *Kadın çocuk doğurdu* anlamında ettirgen olarak kurulan bir cümlenin Yeni Uygurcada karşılığı ise etken olarak kurulmaktadır:

17. *Sèniñ hotuniñ küçük tuğdi" dep hever kiliptu.*

"Senin karın köpek doğurdu" diye haber vermiş" (İnayet, 2004: 143, 156).

18. *Hever keldiki, Akhan Padişahniñ ağçisi oğul tuğdi... Karağan Padişahniñ ağçisi kız tuğdi.*

"Haber geldi ki Akhan padişahın hanımı oğul doğurdu... Karahan padişahın hanımı kız doğurdu" (İnayet, 2004: 236, 259).

Söz konusu fiil, Türkiye Türkçesinde *Doktor kadını doğurttu* anlamında fiile eklenen çift ettirgenlik eki ile kurulurken; Yeni Uygurcada tek ettirgenlik eki getirilerek kurulmaktadır.

19. *Dohtur anamni tuğdurdy.*

"Doktor annemi doğurttu."

4.1.2. Özbekçe

Özbekçede edilgen olarak kullanımları bulunan geçişsiz fiillere örnekler aşağıda sıralanmıştır:

1. *Ene, ya bir mollaveççelerden, ya bir bay-veççelerden, ya bir bekveççelerden alib kelinse, otirişnin aybi bolmaydi.*

"Haydi, bir molla çocuğundan, bir zengin çocuğundan ve bir bey çocuğundan alıp gelirse, meclisin ayıbı olmaz" (Özb, TDTEA-14: 191).

2. *Ahır, borilsin, erz kilinsin-de!*

"Önce gidilip arz edilsin" (Özb, TDTEA-14: 364).

3. *İzmirga avtobus bilan boriladi/borildi.*

"İzmire otobüsle gidilecek /gidildi."

4. *Bolaga yahşi qaraldi.*
“Çocuğa iyi bakıldı.”
5. *Yaşil şomda qarşi tarafga utiladi.*
“Yeşil ışıktan karşıdan karşıya geçildi.”
6. *Keyingi toxtatışdan tuşiladi.*
“Bir sonraki durakta inilecek.”
7. *U yerdan darrov qoçildi.*
“Oradan hemen kaçıldı”.
8. *Dasturhonga birgalikda otiriladi, keyin esa dasturhondan birgalikda turiladi.*
“Sofraya hep birlikte oturulur, sonra da sofradan hep birlikte kalkılır.”
9. *Ertaga 500 km yuguriladi.*
“Yarın 500 km koşulacak.”
10. *Ertaga Rossiyaga uçuladi.*
“Yarın uçakla Rusya'ya uçulacak.”
11. *Oqşom keç yotildi.*
“Akşam geç yatıldı.”
12. *Yolda tez yurildi.*
“Yolda hızlıca yüründü.”
13. *Muzda sirganildi.*
“Buzda kayıldı.” (kayak yapıldı anlamında)
14. *Örgimçakdan heç qorqiladi mi?*
“Örümcekten hiç korkulur mu?”

15. *Nege yiglenedi? E? Yiglenmesin.*

“Niçin ağlanıyor? Hı? Ağlanmasın” (Özb, TDTEA-15: 364).

Özbekçede de Uygurcada olduğu gibi 3. grupta yer alan *doğ*-fiilinin edilgen kullanımlarına dair örnekler bulunmaktadır:

16. *Her bir kişinin tugulub ösken şehir ve memleketini şul kişinin vatani deyilür. Her kim tugulgan, ösken yerini canıdan artıq süyer.*

“Herkesin doğup büyüdüğü şehir ve memlekete onun vatani denilir. Herkes doğup büyüdüğü yeri canından çok sever” (Özb, TDTEA-15: 284).

17. *(Yurdum) Men senda tugildim,*

“(Yurdum) Ben sende doğdum,” (Nasrattinoğlu, 1988: 55)

18. *Uşalışimisan ümidlarimniñ, Armanlarniñ tugilişimi?*

“Tutkunu musun ümitlerimin, Arzuların uyanışı mı?” (Nasrattinoğlu, 1988: 66, 67)

Son örnekte (18) *doğ*- fiilinin gerçek anlamı dışında mecazi kullanımına dair bir örnek de görülmektedir.

doğ- fiilinin edilgen kullanımlarına dair örneklerin yanı sıra etken kullanıldığı birkaç örneğe de rastlanmaktadır. Bu kullanımlar Türkiye Türkçesindeki kullanımlarla aynıdır:

19. *Kimki tugdi anedin, oyleki, girdabi bela;*

“Annesinden doğan her insan bela girdabına düşer;” (Özb, TDTEA-15: 122)

20. *Her kişi tugdi anadin olgusidur aqibet,*

“Her insan doğmuştur bir anneden, ölecek sonunda,”⁹ (Özb, TDTEA-15: 136)

Diğer Türk dillerinde de görüldüğü üzere Özbekçede de Türkiye Türkçesinden farklı olarak *doğ-* fiilinin etken kullanımının *kadın doğurdu* ya da *hayvan yavruladı* anlamında kullanılmaktadır:

21. *Ayol bola tugdi.*

“Kadın çocuk doğurdu.”

22. *-Qara!..-dedi Mehenbay. -Zatdar çoçqa, birdenige on beşte tugdi.*

“-Bak, dedi Mehenbay. Cins domuz, bir defada on beş tane yavruladı” (Özb, TDTEA-16: 281).

Türkiye Türkçesinde *doktor kadını doğurttu* anlamındaki cümlede fiil çift ettirgenlik eki ile kurulurken; Özbekçede, Yeni Uygurcada da olduğu gibi tek ettirgenlik eki getirilerek kurulmaktadır.

23. *Akuşer ayolni tugdirdi.*

“Ebe kadını doğurttu.”

Sonuç olarak, Güneydoğu grubunu oluşturan Yeni Uygurcada edilgen kullanımları incelenen birçok geçişsiz fiil içerisinde *doğ-* fiili dışında geçişsiz fiillerin edilgen kullanımlarına rastlanmamıştır; ayrıca anadili konuşurlarınca *doğ-* fiili dışında araştırılan diğer geçişsiz fiillerin edilgen yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı grupta yer alan Özbekçede ise *doğ-* fiilinin yanı sıra hepsi olmasa da bazı geçişsiz fiillerin edilgen örnekleri bulunmaktadır. Bu edilgen yapılabilen az sayıdaki geçişsiz fiillerin de çoğunlukla 1. grupta yer alan fiiller olduğu görülmektedir. Bu açıdan geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında Özbekçenin Yeni Uygurca kadar katı olmadığı anlaşılmaktadır.

---

⁹ Bu örneğin Türkiye Türkçesine aktarması “Bir anadan doğan her insan sonunda ölecektir”, şeklinde vermek de mümkündür.

Bu grup içerisinde özellikle Yeni Uygurcada, geçişsiz fiiller edilgen anlam ifade ettiğinde genellikle edilgen biçim birim kullanılmaksızın etken olarak kullanılabilir. Yani geçişsiz fiillerle edilgenlik genellikle anlamsal olarak yapılmaktadır.

Bir önceki bölümde de açıklandığı üzere bugün Türkiye Türkçesinde yardımcı fiil olarak kullanılan *ol-* fiilinin Eski Türkçede yeterlilik fiili olarak da kullanılabilir. Bugün bu kullanım bazı Türk dillerinde hala mevcuttur. Güneydoğu grubunu oluşturan Yeni Uygur ve Özbekçe de bu kullanımları devam ettiren dillerdendir. Yeni Uygurcadan bu kullanıma dair örnekler aşağıda sıralanmıştır:

24. *Bu ayropilanda uçuşka bolidu.*

“Bu uçakla uçulabilir.”

25. *İnsanlarğa tik karşığa bolmaydu.*

“İnsanlara dik dik bakılmaz.”

Hem olumlu hem de olumsuz cümlelerde kullanılabilen bu yapılar Türkiye Türkçesine edilgen olarak aktarılabilmektedir:

Fiil + fiilden isim yapım eki + yönelme durum eki + bol- ya da *çekimlenmiş fiil + bol-* şeklinde formülize edebileceğimiz bu yapılar arasında birtakım anlamsal nüanslar vardır. Konu dışı olduğu için bu anlamsal farklılıklar üzerinde durulmayacaktır. Anadili konuşurlarınca da teyit edilen bilgilere göre *fiil + fiilden isim yapım eki + yönelme durum eki + bol-* şeklindeki yapıların (26, 27) Türkiye Türkçesine aktarımı edilgen olarak yapılabilir. Birlikte *çekimlenmiş fiil + bol-* şeklindeki yapılar (28, 29) kişi çekiminden dolayı Türkiye Türkçesine edilgen aktarılabilmektedir:

26. *Bu atğa minişke bolidu.*

“Bu ata binilir (ihtimal).”

27. *Bu atğa minişke bolmaydu.*

“Bu ata binilmez (yasak).”

28. *Bu atqa minseñ bolidu.*

“Bu ata binebilirsin (izin).”

29. *Bu yerde vaqirsifiz bolmaydu.*

“Burada bağırsanız olmaz.”

Özbekçeden bu kullanıma dair örnekler aşağıda sıralanmıştır:

30. *Dilimdin dil herimiñge bugün beder barib bolmes.*

“Gönlümden gönlüne mahremiyetine bugün uykusuz gidilmez” (Özb, TDTEA-15: 168).

31. *Eğer da'vagerim qaşifge bemehzer barib bolmes.*

“Eğer huzurunda davacıysam hazırlıksız gidilmez” (Özb, TDTEA-15: 168).

32. *Bolalarga buning uçun bakirişga boladimi heç?*

“Çocuklara bunun için bağırlır mı hiç?”

Örneklerde görüldüğü üzere Özbekçede *fiil+ zarf fiil+ bol-* ve *fiil + fiilden isim yapım eki + yönelme durum eki + bol-* fiili şeklindeki kullanımlar da Yeni Uygurcada olduğu gibi yeterlilik anlamının yanı sıra cümleye belirsizlik manası da kattığından Türkiye Türkçesinde edilgen olarak karşılanabilmektedir.

5. BÖLÜM

KUZEYBATI (KIPÇAK) GRUBU TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

Yazı dili bakımından oldukça kalabalık bir grup olan Kuzeybatı grubu içerisinde aşağıdaki Türk dilleri yer almaktadır:

İdil-Ural Bölgesi: Kazan Tatarcası, Başkurtça,

Aral-Hazar Bölgesi: Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca

Karadeniz-Hazar Bölgesi: Kumukça, Karaçay - Malkarca, Kırım Tatarcası, Karaimce (Karayca).

Kuzeybatı grubunda yer alan Türk dillerine ait edilgenleştirici biçimbirimlerden *-n* son hecede // sesi bulunan fiillere eklenirken; diğer durumlarda *-l* eki eklenir: *ukı-l-, bil-in-* (Tat); *oku-l-, tazala-n-* (Kırg); *oku-l-, bil-in-, tazala-n-* (Kar. Mal); *oxu-l-, bil-in-* (Kum); *okı-l-, bil-in-, tazala-n-* (Kaz); *bil-in-* (Nog)...

Türk dilleri içerisinde dil sayısı bakımından en kalabalık grup olan Kuzeybatı grubunda yer alan diller hakkında kısaca verilen bilgilerin ardından bu bölümde örneklerden hareketle Kuzeybatı Türk dillerinin geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına ne ölçüde izin verdiği sorgulanacaktır.

5.1. ÖRNEKLERLE KUZEYBATI TÜRK DİLLERİNDE GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPILMASI

Bu bölümde, Kuzeybatı grubu içerisinde yer alan Türk dilleri bölgesel gruplara ayrılarak yazılı kaynaklardan ve anadili konuşurlarından elde edilen örneklerden yola çıkılarak bu dillerin geçişsiz fiillerin edilgenleştirilmesine ne derece izin verdiği incelenecektir.

İdil-Ural Bölgesindeki Kuzeybatı Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına dair yazılı kaynaklardan derlenen örnekler aşağıda sıralanmıştır:

1. *Bondan yamanrak iş bulırmı kim: haklıknı ikrar ve igtikad iden hak dinden çıkarıp, haklıknı ikrar ve igtikad eylemegen dinge **kirile**?*
 “Bundan daha yaman iş olurmu ki; Hakk'ı ikrar ve itikad eden hak dinden çıkarıp, hakkı ikrar ve itikad eylemeyen dine giriliyor?” (Tat, TDTEA-18: 233)
2. *Birsin çeynep bitirmes borın ikinçisine **küildi**.*
 “Birini bitirmeden ikincisine geçildi” (Tat, TDTEA-18: 373).
3. *Ut bilen su arasında **tuktalır** nukta izlep,*
 “Ateş ile su arasında durulur noktalar izlenerek,” (Tat, TDTEA-19:290)
4. *Bügin sofilabrak **çığıldı***
 “Bugün daha geç çıkıldı” (Tat, TDTEA-19: 409).
5. *Yulda **tuktalğan** ber urında unı kürerge tip halık yıyıla.*
 “Yolda durulan bir yerde onu görmek için halk toplanır” (Başk, TDTEA-29: 275).

Aral-Hazar Bölgesindeki Kuzeybatı Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına dair yazılı kaynaklardan ve anadili konuşurlarından derlenen örnekler aşağıda sıralanmıştır:

6. *Bul kitap **karaldı**.*
 “Bu kitaba bakıldı.” (Kaz)

Verilen örnekte *kitap* sözcüğünün Türkiye Türkçesinin aksine yönelme durum ekiyle işaretlenmediği görülmektedir.

Kazakçada *kara-* fiili “bir tarafa yönelip bakmak”, ya da “bir çocuğa, yaşlı anne-babaya bakmak” anlamında kullanıldığında yönelme durum eki ile alırken (7, 8, 9) bunun dışındaki (film izle-, ara- vb.) anlamlarında belirtme durum eki ile kullanılmaktadır (10, 11, 12).

7. *Kitapka karamañız magan karañız.*

- “Kitaba bakmayın bana bakın.”
8. *Sagan nege mukiyat karadı?*
“Sana neden dikkatlice baktı?”
9. *Kart əke-şəşemge karaymın.*
“Yaşlı anne-babama bakıyorum.”
10. *Kino karadım.*
“Filme baktım / Film izledim.”
11. *Kaltañdı karadıñ ba?*
“Cebine baktın mı?”
12. *Dosımdı karadım.*
“Arkadaşıma bakındım.”

Yani *kara-* fiilinin farklı durum ekleri ile işaretlenmesinde anlamsal içeriğin etkisi rol oynamaktadır. Diğer geçişsiz fiillerle ilgili örnekler aşağıda sıralanmıştır:

13. *Keşe keñsede köp jumıs isteldi.*
“Dün gece işte çok çalışıldı.” (Kaz)
14. *Tagı da bir peş bar - meniki. Oga koridordan kiriledi.*
“Bir oda daha var, benim. Ona da koridordan giriliyor” (Nog, TDTEA-21: 275).
15. *Bir şiltov menen barılat.*
“Bir bahaneyle gidilir” (Kırg, TDTEA-31: 295).
16. *Cayıt mol cayga köçüldü.*
“Otların bol olduğu yere göçüldü.” (Kırg)
17. *Suuda süzüldü.*
“Suda yüzüldü.” (Kırg)

18. *Cumuştan song tört saat **uktaldı**.*
“İşten sonra dört saat uyundu.” (Kırg)

19. *Beş kilometrge **çurkaldı**.*
“Beş kilometre koşuldu.” (Kırg)

Karadeniz-Hazar Bölgesindeki Kuzeybatı Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına dair yazılı kaynaklardan derlenen örnekler aşağıda sıralanmıştır:

20. *Meh-cemâline **bakılır**...*
“Ay yüzüne bakılır...” (Kır.Tat, TDTEA-13: 279)
21. *...oniñ içi ve bir-eki basamaq taş merdivenlerden **tüşülir**.*
“...onun içine bir iki taş basamak ile inilir” (Kır.Tat, TDTEA-13: 387)
22. *Bağçasarayğa garptan Kemer-Qapudan **kirilir** ve Dar-Ağaçtan **tüşülir** ki, bu eki giriş yolu da biribirinen boy-boyuna kibidir.*
“Bahçesaray'a batıda Kemer-Kapı'dan girilir ve Dar-Ağaç'tan inilir ki, bu iki giriş yolu da birbiri ile aynı uzunlukta gibidir” (Kır.Tat, TDTEA-13: 482).
23. *Qoluñda tayaq bolmasa itlerden de **cürülmez**.*
“Elinde sopa olmazsa itlerden de yürünmez” (Kır.Tat, TDTEA-13: 447).
24. *Cümle yollar bağlı harâmîlikdür, **gelinmez** gözleri mestüm gelinmez.*
“Haramiler bütün yolları tuttular, artık gelinmez”. (Kır.Tat, TDTEA-13: 289)
25. *Dereden **keçilirmi**? Suvundan içilirmi?*
“Dereden geçilir mi? Suyundan içilir mi?” (Kır.Tat, TDTEA-13: 192)
26. *Dünyada **dozulırımı**? Bu dünyaga toyılmaz.*
“Dünyada doyulur mu? Bu dünyaya doyulmaz” (Kır.Tat, TDTEA-13: 193).

3. grupta yer alan anakkuzatif *öl-* fiilinin Türkiye Türkçesinde kısmen de olsa edilgen kullanımları görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *Bu yolda bin defa ölünür. Bu vatan için ölünmez mi?* vb. genellikle geniş zamanın olumlu ya da olumsuz biçimlerinde karşımıza çıkan örnekler vardır. *öl-* fiilinin edilgen kullanımına Kuzeybatı grubundan Kırım Tatarcası bir atasözünde rastlanmıştır:

27. *Ölgenniñ artından ölünmez.*

“Ölenin ardından ölünmez” (Kır. Tat, TDTEA-13: 235).

Türkiye Türkçesinde de *Ölenle ölünmez* şeklinde karşılayabileceğimiz bu Kırım Tatarcası örneğin dışında diğer Kuzeybatı grubu dillerinde bu fiilin edilgen kullanımına rastlanmamıştır.

Kuzeybatı grubuna genel olarak baktığımızda bu grup içinde Kırım Tatarcasının, özellikle Güney diyalektinin, geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasında Türkiye Türkçesi gibi esnek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni özellikle Hanlık döneminde Osmanlı Devleti ile derin ilişkiler sonucu Osmanlıcadan geniş ölçüde etkilenmesinde aranabilir.

Tatarlar, Altın Ordu'dan ayrılarak 1427 yılında Giray soyunun yönetiminde Kırım Yarımadasında Kırım Hanlığını kurmuşlardır. Bu Hanlık, Mengli Giray Han zamanında Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'e tabi olmuştur. Yaklaşık 356 yıl (1427-1783/9) varlığını sürdürmüş olan Kırım Hanlığı bu sürenin büyük bir kısmını yaklaşık 299 yıl (1475-1774) Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olarak sürdürmüş, Kırım Hanları Osmanlı padişahları tarafından tayin edilmiştir (MEB, 1975: 56, 57). Bu siyasi gelişme doğal olarak Kırım Tatarcasını etkileyerek özellikle güney kesimlerde Oğuzca unsurları barındıran diyalektlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Kırım Tatarcasındaki bu benzer kullanımın Hanlık döneminde özellikle Kırım'ın güney kısımlarında Osmanlıcadan yoğun bir şekilde etkilenmesi olarak düşünülebilir.

Bilindiği üzere Kırım Tatarcası birbirinden farklı üç diyalekti içermektedir: Kuzey diyalekti (Nogayca), Orta diyalekt (Tatarca) ve Güney diyalekt. Güney diyalektine Türkoloji literatüründe Kırım Osmanlıcası adı da verilmiştir (Tekin & Ölmez, 2014: 137). Gruptaki diğer Türk dillerinden edilgen yapıldığına dair

örnek bulunamayan fiillerin Kırım Tatarcasının güney diyalektinde edilgen örnekleriyle karşılaşmaktayız.

Ölgennin artından ölünmez, örneği de Kırım Tatarcasının bu üç diyalektinden Türkiye Türkçesine en yakını olan Güney diyalektindedir. Bu dilin diğer diyalektlerinde, *öl-* fiilinin edilgen kullanımlarına dair örnekler elde mevcut bulunmamaktadır.

Geçişsiz fiiller içinde 1. grupta yer alan *bin-* ve *söv-* fiilleri hem Türk dilinin tarihi dönemlerinde hem de çağdaş Türk dillerindeki istem farklılaşması bakımından dikkate değerdirler. Erdem (2004) art zamanlı olarak yaptığı çalışmada birtakım fiillerdeki istem değişikliğini, Orta Türkçedeki durumlarını ortaya koyarken; eşzamanlı olarak yaptığı bir diğer çalışmada (Erdem, 2015) ise fiillerdeki istem farklılaşmasını çağdaş Türk dillerinde sorgulamıştır.

söv- fiili Eski Türkçe (ET) döneminde belirtme durum eki ile işaretlenen unsur alırken Eski Anadolu Türkçesi (EAT) döneminde belirtme durum ekliyle işaretlenen unsurların yanı sıra yönelme durum ekliyle işaretlenen unsurlarla da kullanılmıştır. Bu fiilin EAT dönemindeki ikili kullanımının ardından günümüz Türkiye Türkçesinde sadece yönelme durum ekliyle işaretlenen unsur almaktadır. Türk dilinin tarihi dönemlerinde böyle bir istem farklılaşması görülen fiilin diğer Türk dilindeki durumu da dikkate değerdir. *Söv-* fiili Türkmence Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme durum ekli unsur alırken; Azerice, gruptaki eğilimin dışına çıkarak belirtme durum ekli unsur almaktadır. Güneydoğu grubunda yer alan Özbekçe ve Yeni Uygurcada ve şu an incelemekte olduğumuz Kuzeybatı grubunda da *söv-* fiilinin belirtme durum ekli unsurlarla kullanıldığını görmekteyiz (Erdem, 2015: 177-180).

söv- fiilinin Kuzeybatı grubundaki edilgen kullanımlarına baktığımızda ise bu fiilin edilgen yapıldığı tek örneğe Kazan Tatarcasında rastlanmıştır.

28. **Sügildin:** "*Bılçırak Tatar!*"

"Sövüldün: "Pis Tatar!" (Tat, TDTEA-19:115)

Belirtme durum ekli fiillerin edilgen kullanımlara sıklıkla izin vermesine rağmen bu fiilin tek örnek dışında edilgen biçimlerine pek rastlanamamıştır.

bin- fiili de *söv-* fiilinde olduğu gibi ET dönemimde belirtme durum ekli, EAT döneminde hem belirtme hem de yönelme durum ekli, günümüz Türkiye Türkçesinde ise sadece yönelme durum ekli kullanımları vardır. Çağdaş Türk lehçelerindeki genel tablo ise, yönelme durum ekli kullanımları baskın olmak üzere belirtme durum ekli kullanımların da var olması yönündedir. Bu bakımdan Türkiye Türkçesi ile paralel bir eğilim sergilenmektedir (Erdem, 2015: 173-177).

Kuzeybatı grubunda bu fiilin edilgen kullanımlarına dair örnek tespit edilememekle birlikte Kazak anadili konuşuru tarafından aşağıdaki gibi bir edilgen biçimin kullanılabildiği görülmüştür:

29. *Bul atka minilmeydi.*

“Bu ata binilemez.” (Kaz)

Geçişsiz fiiller içerisinde 3. grupta yer alan *doğ-* fiili, kullanımı bakımından Türk dillerinde çeşitli görünüm sergileyen dikkate değer bir fiildir. Türkiye Türkçesinde bu fiilin edilgen biçimi tercih edilmemektedir. Fakat genel olarak Türk dillerine bakıldığında *doğ-* fiilinin edilgen yapılması hususunda farklı kullanımlarına rastlamak mümkündür. Hatta aynı gruba mensup Türk dillerinde bile bu konuda farklı eğilimler olduğu gözlenebilmektedir. Kuzeybatı grubunda yer alan özellikle Kırgız ve Karakalpakçada bu fiilin edilgen örneklerine çok sık rastlanmaktadır:

30. *Ökmöt kaalasa, tuulup öskön ceriñerden başka cakka kuup ciberip,*

“Devlet isterse, doğup büyüdüğü toprağından başka tarafa kovup,”
(Kırg, TDTEA-32: 76).

31. *Emi tuulbayt sendey pendeden!*

“Şimdi doğmaz senin gibisi kuldan” (Çelebi, 2006: 168) (Kırg)

32. *Här eki ulı bir anadan **tuwılğan** bolıp, Yusup penen İbni Yamin bir anadan **tuwıldı**. Yusuptıñ anası Raxila İbni Yamin **tuwılğan** küni dünyadan ötip, bular anasız jetim qaldı.*

“Her iki oğlu bir anadan doğmuş olup, Yusuf ile İbni Yamin (Bünyamin) bir anadan doğmuştu. Yusuf un anası Rahila, İbni Yamin'in doğduğu gün dünyadan göçmüş ve bunlar anasız kalmıştı” (Uygur, 2010: 254). (Kar.Kalp)

Örneklerde de görüldüğü üzere bazı Türk dillerinde *çocuğun dünyaya gelmesi* anlamını karşılamak için *doğ-* fiilinin edilgen biçimi kullanılmıştır. Bu kullanımların Türkiye Türkçesine aktarımı ise etken yapıdadır. Kırgız ve Karakalpakçanın yanı sıra Kumukçada de bu fiilin edilgen kullanımlarını görmek mümkündür:

33. *-Qan tögülmey, yaş **tuwulamı**?*

“Kan dökülmeden çocuk doğar mı?” (Kum, TDTEA-20: 275)

Kazakçada ise incelenen yazılı metinlerde bu fiilin hem edilgen hem de etken olarak kullanıldığı örnekler vardır:

34. *Meniñ jubayım Məskeude **tuwılğan**.*

“Benim eşim Moskova'da doğmuş” (Kaz, TDTEA- 28. 150).

35. *Düniyege munday adam **tuwdı** ma eli?*

“Dünyaya hâlâ onun gibi bir adam gelmiş midir?” (Kaz, TDTEA- 28: 36)

Dikkate değer bir başka nokta ise bazı Türk dillerinde *doğ-* fiilinin *kadın doğurdu* anlamında kullanıldığında etken olarak kullanılmasıdır:

36. *...eki katın **tuudu** deyt.*

“...iki kadın doğurdu” (Radloff, 1995: 228). (Kırg)

37. *Ay-çürök erkek **tuugan turbaybı**?*

“Ay-çürök bir erkek çocuk doğurmaz mı?” (Radloff, 1995: 251) (Kırg)

38. *Ay-çürök erkek **tuudu!** dep...*

“Ay-çürök erkek çocuk doğurdu diye” (Radloff, 1995: 251)... (Kırg)

Kazak dilinde *Kadın doğurdu* anlamına gelen *Ayel tuwdı* yerine *Ayel basandı* ya da *Ayel bala taptı* ifadeleri de tercih edilmektedir.

Türkiye Türkçesinde bu fiilin ettirgen biçimi *doğ-ur-t-mak* şeklinde çift ettirgenlik eki kullanılarak oluşturulurken bazı Türk dillerinde tek ettirgenlik eki kullanılarak bu anlam karşılanmaktadır. Bu kullanımla ilgili örnekler aşağıda sıralanmıştır:

39. *Bu Çıyırçıdan erkek bala **tuudursam!***

“Çıyırçı'ya bir erkek çocuk doğurtabilsem!” (Radloff, 1995: 17) (Kırg)

40. *Cakıp-kan Çıyırçıday katından em erkek bala **tuudurdu.***

“Cakıp Han, karısı Çıyırçı'dan şimdi bir oğlan doğurttu” (Radloff, 1995: 17). (Kırg.)

Yine Kazak dilinde *tuwdırdı* yerine *Doktor kadını doğurttu*, anlamında *Dogdır ayeldi basandırdı*, ifadesi tercih edilmektedir.

Kuzeybatı Türk dilleri içerisinde, aynı grupta yer almalarına rağmen *doğ-* fiilini yukarıda açıklandığı üzere edilgen olarak kullanmayıp Türkiye Türkçesinde olduğu gibi etken kullanan Türk dilleri de bulunmaktadır. Aşağıda bu dillere ait örnekler verilmiştir:

41. *Canñıdan **tuvduk** duniyaga,*

“Yeniden doğduk sanki dünyaya,” (Kar. Mal, TDTEA-22: 374)

42. *Kökşil-ak tay tañ atıp baslayatkanda **tuvdı.***

“Mavi tay tan atmaya başlarken doğdu” (Nog, TDTEA-21: 410).

43. *Ugıl bala **tudı.***

“Oğlan çocuk doğdu” (Tat, TDTEA-17: 289)

44. *...Yerze **tıvıp** üsep,*

“... Yerde doğup büyüüp,” (Başk, TDTEA-30: 76)

Aşağıda örneklendirildiği üzere Kırım Tatarcasında *doğ-* fiilinin etken kullanımının tercih edilmesi hem Kıpçak grubuna daha yakın olan lehçesinde (45) hem de Türkiye Türkçesinden etkilenen lehçesinde (46) görülebilmektedir:

45. *Senmen **tuvdım**, senmen östim, sönmen kirsem mezarga,*

“Seninle doğdum, seninle büyüdüm, seninle girersem mezara”, (Kır. Tat, TDTEA-13: 500)

46. *Ölmek için **dogmadım** men...*

“Ölmek için doğmadım ben” (Kır. Tat, TDTEA-13: 466)...

Görüldüğü gibi Kuzeybatı Türk dilleri *doğ-* fiilinin edilgen kullanımı konusunda farklı eğilimler sergilemektedir. Kırgız, Karakalpak ve Kumuk Türk dillerinde bu fiilin edilgen biçimleri kullanılırken; Karaçay-Malkar, Nogay, Tatar, Başkurt ve Kırım Tatar Türk dillerinde etken biçimleri kullanılmaktadır. Bu bakımdan Kuzeybatı Türk dillerinin bir kısmı Türkiye Türkçesi ile aynı kullanımı tercih ederken bir kısmı farklı davranmaktadır.

5. grupta yer alan *ol-* fiili daha öncede belirtildiği üzere anakkuzatif bir fiildir. Bu fiil, sahip olduğu tek unsurun etkilenen rolünde olması ve herhangi bir irade ya da istem bildirmemesine rağmen bazı Türk dillerinde edilgen kullanımlarına rastlanması bakımından dikkate değer bir fiildir. Taranan örneklerden hareketle Kuzeybatı grubu içinde *ol-* fiilinin edilgen biçimleri sıklıkla Kırım Tatarcasında rastlanmaktadır. İlgili örnekler aşağıdaki gibidir:

47. *Katline **ferman olundu** Nemçe tâc u tahtına.*

“Avusturya' nın taht ve tacının (kralının) katline ferman yazıldı” (Kır. Tat, TDTEA-13: 283).

48. *...velâkin birazda **dikkat olunur** ise şu kadının dişleri uydurma* (Kır. Tat, TDTEA-13: 341).

49. *“İkdam” güzel gazetedir; devam ve terakkisi **arzu olunacak** Türk gazetesidir* (Kır. Tat, TDTEA-13: 346)...

50. *Ve dersini **tarif olunmaz**, faqat keçmiş bir baxıt, saadet ve quvançtan xaber bermek istey edi.*

"Ve sanki tarif edilemez ama geçmiş bir baht, saadet ve kıvançtan haber vermek istiyordu" (Kır. Tat, TDTEA-13: 382-383).

Kırım Tatarcasında *ol-* fiilinin edilgen biçimlerine dair örnekler çoğaltılabilir. Bu fiilin edilgen kullanımına diğer Kuzeybatı Türk dillerinde pek rastlanmamıştır.

Kuzeybatı Türk dillerinde, Türkiye Türkçesinde edilgen kullanımı olmayan ya da çok tercih edilmeyen *doğ-* ve *ol-* gibi geçişsiz fiiller edilgen olarak kullanılabilirken, Türkiye Türkçesinde rahatlıkla edilgen yapılan geçişsiz fiiller de Kuzeybatı Türk dillerinde edilgen olarak kullanılmayabilmektedir:

51. *Şamay kalanı colu va, Şamay dorbunnu içi bla kiripdi.*

"Şamay kalesinin yoluna ise, Şamay mağarasının içinden giriliyor" (Kar. Mal, TDTEA-22:398).

52. *Yana urında birici yuklarga yatkaç, kübe taktasın sanap yuklıylar*

"Yeni yerde ilk defa uykuya yatıldığında tavan tahtası sayılarak uyunur" (Tat, TDTEA-17: 182).

53. *Buyruq bulan ölemi, yazıv bulan ölmeymi?" dep esime gelip toqtasam da, çıdamağa bolmadım.*

"Emirle mi ölünür, kader ile ölünmez mi? Diye aklıma gelip dursam da sabredemedim" (Kum, TDTEA-20: 375).

Sonuç olarak, genel çerçeveye baktığımızda Kuzeybatı grubu Türk dilleri, geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına Türkiye Türkçesinde olduğu gibi çok fazla bir eğilim göstermemektedir. Yapılan metin taramaları ve yukarıda öne çıkarılarak açıklanan geçişsiz fiiller dikkate alındığında Kuzeybatı grubu içerisinde sadece birkaç geçişsiz fiilin dağınık olarak edilgen kullanımına rastlandığı tespit edilmiştir.

Kuzeybatı Türk dillerinde de *bol-* fiili iktidar ve imkan bildirmede kullanılmaktadır. Kuzeybatı Türk dillerinde bu fiille oluşturulan yapıların Türkiye

Türkçesine edilgen olarak aktarılabildiği gözlemlenmiştir. Bu tür kullanımlar aşağıda örneklendirilmiştir:

54. *Iñırçakta sır bolboyt, Sır bolso da minip bolvoyt.*

“Semerde boya olmaz, Boya olsa da binilmez” (Kırg, TDTEA-31: 131).

55. *Mükadderden uzıp bulmıy;*

“Kaderden kaçılmaz” (Tat, TDTEA-17: 456)

56. *Miñe rasçet bir, hineñ kebehet, yalgansı Kemereñ kolbulıp torop bulmas...*

“Bana hemen paramı ver, senin fitne ve yalancı Kamerine köle olup durulmaz...” (Başk, TDTEA-30: 302)

57. *Bugan jılauga bolmaydı.*

“Buna ağlanmaz.” (Kaz.)

58. *Musafirlikte çoq oturmaq olmay.*

“Misafirlikte çok oturulmaz” (Kır. Tat, TDTEA- 13: 389).

Tarihi dönemlerde karşımıza çıkan bu yapılarda genellikle kişi belirsizdir veya olumsuz üçüncü tekil kişide çekimlenir. Bu durum da yukarıdaki cümlelerin Türkiye Türkçesine neden edilgen olarak aktarılabildiğini açıklamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Merkezi Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılması incelenerek çeşitli gruplar içindeki Türk dillerinin ortaya koymuş olduğu görünüm betimlenmiştir. Çalışma *Giriş* bölümü ve beş ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına dair çalışmaların yetersizliğine kısaca değinilerek çalışmanın kapsam, yöntem, amaç ve çerçevesi üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde; tezin dayandığı teorik temel çerçevesinde fiiller, fiillerin sınıflandırılması, Perlmutter'in *Anakkuzatif Hipotezi* doğrultusunda geçişsiz fiillerin anakkuzatif-energatif ayrımı, bu ayrımın çeşitli açılardan dile yansımaları ve edilgenliğe etkisi, başka da geçişsiz fiil sınıflandırmaları vb. üzerinde durulmuştur. Buna göre, fiiller cümledeki en önemli unsurdur, diğer öğeleri yönetmekte ve onların cümle içinde hangi durum ekinde bulunmasına etki ederek onlara çeşitli gramatikal ya da anlamsal roller atamaktadır. Fiiller bu istem farklılıklarına göre geleneksel olarak geçişli-geçişsiz şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Fakat cümle içinde son derece önemli bir rol oynayan ve sahip olduğu çeşitli kategoriler bakımından sözdizimsel durumlara etki eden fiillerin ikili bir ayrımı yetersiz kalabilmektedir bu nedenle bir takım ölçütler göz önünde bulundurularak yapılacak çoklu bir ayrım çeşitli sözdizimsel olayların açıklanmasında daha net ve daha şeffaf bir görünüm sunacaktır. Yüklem- nesne ilişkisi bakımından geçişsiz olarak ele alınan fiil grubu, Perlmutter tarafından özne konumunda bulunan öğeye tayin ettikleri anlamsal roller temel alınarak anakkuzatif ve anergatif olarak ayrılmıştır. Fillerin bu anakkuzatif-energatif ayrımı bazı dillerde belirgin bir şekilde sözdizimsel durumu etkileyebilmektedir. Türkiye Türkçe için de geçişsiz fiiller arasındaki anakkuzatif-energatif ayrımının varlığına dair çalışmalar yapılmış, çeşitli anlambilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel bulguların var olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular içinde edilgenlik de yer almaktadır. Perlmutter'in ileri sürmüş olduğu *Anakkuzatif Hipotezi'* ne göre anergatif fiiller edilgen yapılabilirken; anakkuzatif fiiller edilgen yapılamamaktadır. Fakat Türkiye Türkçesi bu durumun dışına çıkmakta ve

anakkuzatif olarak nitelendirilen bir fiil, eylemi gerçekleştiren öznenin iradeli/istemli olması durumunda edilgen yapılabiliyor. Örneğin *kay-* fiili *Çocuk yürürken kaydı*, şeklinde bir cümlenin yüklemi olarak kullanıldığında eylemi gerçekleştiren *çocuk* öznesi istemsiz olduğu için edilgen yapılamazken; aynı fiil *Çocuk buzun üzerinde kaydı* gibi bir cümlede *kayak yap-* anlamında kullanıldığında eylemi gerçekleştiren *çocuk* öznesi eylemi istemli/iradeli bir şekilde yapmaktadır ve edilgenleştirilebilir. Aynı şekilde eylemi gerçekleştiren öznenin canlı-cansız ya da insan-insan dışında bir canlı olması da edilgenliği ekleyebilmektedir. Buna göre anakkuzatif olarak nitelendirilen bir fiilin öznesinin insan olması durumunda edilgen yapılabilmektedir (*Su dondu - Donuldu** / *Çocuklar soğuktan dondu - Soğuktan donuldu.*) ya da tem tersi anergatif bir fiil, öznesinin insan dışında bir canlı olması durumunda edilgen yapılamamaktadır (*İnsanlar boğadan kaçtılar - Boğadan kaçıldı / Hayvanlar ormanda insanlardan kaçıyor. - Ormanda insanlardan kaçılıyor**). Bu açıdan bakıldığında Türkiye Türkçesi için fiillerin anakkuzatif-anergatif biçimindeki iki kutuplu bir ayrımının geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasını açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmada incelenecek olan geçişsiz fiiller ikili bir ayrıma göre değil Nakipoğlu'ndan hareketle anergatif' ten anakkuzatif' e doğru bir skala üzerinde sınıflandırılmıştır.

İkinci bölümde; geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına geçmeden önce geçişli ve çift geçişli fiillerin edilgen yapılmasına değinilmiştir. Buna göre geçişli ve çift geçişli fiillerle yapılan edilgen yapılarda herhangi bir sıkıntı yaşanmamaktadır. Edilgen yapılmak istenen cümleden özne atılır ve nesne özne konumuna yükseltilerek eylemi gerçekleştiren çeşitli pragmatik sebeplerden dolayı cümlede belirtilmez.

Edilgenlik biçimbirimi ise Türk dillerinde birtakım fonetik çeşitlilik dışında farklılık göstermez. MTD' de edilgenleştirici biçimbirim olarak *-l* ve *-n* ekleri kullanılır. Bu eklerdeki farklılık dilin sahip olduğu fonetik sisteme bağlı olarak ünsüz bir fiile bağlandıkları sırada kullanılan yardımcı ünlülerde görülür. Örneğin Yeni Uygurcada */l/* sesi bulunmadığından edilgenleştirici biçimbirimin *-l* ve *-n* alt biçimbirimleri bulunmamaktadır. Özbekçede ise yardımcı ünlü olarak ince-düz-

dar ünlünün tercih edilmesi nedeniyle edilgenlik ekinin diğer alt biçimbirimleri bulunmamaktadır. Bunun dışında *-l* ve *-n* edilgen biçimbirimlerinin fiillere eklenme koşullarında da Türkiye Türkçesinden biraz farklılık görülmektedir. Türkiye Türkçesinde edilgenlik fiil tabanına genellikle *-(X)l* biçimbiriminin eklenmesi ile yapılırken, fiil tabanının // sesi ya da ünlü bir ses ile bitmesi gibi bazı fonetik sebeplerden dolayı *-(X)n* biçimbirimi eklenerek de yapılır. Bu durum Türkiye Türkçesiyle aynı grupta yer alan Azeri ve Gagauz Türkçesi için de geçerlidir. Fakat Türkmençe, Güneydoğu Türk dilleri ve Kuzeybatı Türk dillerinde sadece son hecesinde // sesi bulunan fiillere *-(X)n* biçimbirimi eklenirken diğer fiillere *-(X)l* biçimbirimi eklenir. Yani Türkiye Türkçesi, Azeri ve Gagauzcada olduğu gibi ünlü ile biten bütün fiillere *-(X)n* biçimbirimi eklenmemektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümde Güneybatı, dördüncü bölümde Güneydoğu bölümü ve beşinci bölümde ise Kuzeydoğu grubu incelenerek hangi grupta yer alan Türk dillerinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına izin verildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk dilleri içerisinde geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına en sık rastlanan grup Güneybatı grubu, bu grup içerisinde ise Türkmençenin Türkiye Türkçesi gibi edilgen kullanımlara izin verildiği görülmüştür. Güneydoğu grubundaki Uygurcada ise geçişsiz fiillerin edilgen yapımına dair örneklerle rastlanmamıştır. Bu grup içerisinde yer alan Özbekçe ve Kuzeybatı grubu dillerinde ise bir kısım geçişsiz fiiller edilgen yapılmaktadır. Türk dillerinin edilgen yapılmasına izin verdiği geçişsiz fiiller ise çoğunlukla 1. grupta yer alan eylemin iradeli/istemli bir şekilde insan bir kılıcı tarafından gerçekleştirilen fiiller olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmaya konu olan geçişsiz fiiller içerisinde Türkiye Türkçesi ile kıyaslandığında diğer Türk dillerindeki edilgen kullanımı bakımından en dikkate değer fiil *doğ-* fiilidir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak 3. grupta yer alan *doğ-* fiili genellikle Türk dillerinin çoğunda edilgen olarak kullanılmaktadır. Aşağıda Güneybatı, Güneydoğu ve Kuzeybatı grubu Türk dillerinde *doğ-* fiilinin kullanımı Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılarak tablolandırılmıştır.

Güneybatı Grubu	Türkiye Türkçesi	doğ-
	Gagauzca	duu-
	Azerice	doğul-
	Türkmençe	doğ-/doğul-
Güneydoğu Grubu	Yeni Uygurca	tuğul-/töräl-
	Özbekçe	tuğıl-
Kuzeybatı Grubu	Karakalpakça	tuwıl-
	Kumukça	tuvıl-
	Kazakça	tuw-/tuwıl-
	Kırgızca	tuul-/töröl-
	Kazan Tatarcası	tu-
	Başkurtça	tıv-
	Kırım Tatarcası	tuv-/doğ-
	Nogayca	tuv-
	Karaçay-Malkarca	tuv-

Tablo 7: Merkezi Türk Dillerinde *doğ-* Fiili

Güneybatı Türk dillerinde *doğ-* fiilinin kullanımı bakımından Azerice ve kısmen de Türkmençe, Türkiye Türkçesinden farklılık göstermekteyken Gagauzca benzerlik göstermektedir. Güneydoğu grubu içinde yer alan Yeni Uygur ve Özbekçe bu fiilinin kullanımı bakımından Türkiye Türkçesinde farklı bir görünüm sergilemektedir. Kuzeybatı grubu bir bütün olarak ele alındığında aynı grup içinde iki farklı eğilimin olduğu anlaşılmaktadır. İdil-Ural Bölgesinde yer alan Türk dilleri ile Kumukça hariç Karadeniz-Hazar Bölgesinde yer alan Türk dillerinde *doğ-* fiilinin kullanımı Türkiye Türkçesi ile benzerlik gösterirken; Nogayca hariç Aral-Hazar Bölgesinde yer alan Türk dillerinde *doğ-* fiilinin Türkiye Türkçesinde yukarıda açıklandığı üzere farklılık gösterdiği görülmektedir.

Geçişsiz fiiller içinde dikkati çeken bir diğer fiil ise 5. grupta yer alan *ol-* fiilidir. Bu fiilin özellikle Azerice ve Kırım Tatarcasında edilgen kullanımlarına rastlanmaktadır. Ayrıca *ol-* fiili Türk dilinin bazı tarihi dönemlerinde ve çağdaş

Türk dillerinde ana fiile çeşitli fiilimsi ekleri ile bağlanıp genellikle şahsı belirsiz ifadelere gelerek iktidar veya imkan anlamları ile birlikte edilgenlik özelliği de katabilmektedir.

Genel olarak geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına baktığımızda bu fiillerle kurulan edilgen cümlelerin çok uzun olmayan temel cümleler olduğu ve kişisiz edilgen biçimlerinde daha çok temel anlamlarıyla anlaşıldıkları söylenebilir.

Türk dillerinde geçişsiz fiiller edilgen morfoloji kullanılmadan etken çatıda belirsiz 3. kişide çekimleyerek edilgenlik anlamsal olarak da karşılanabilmektedir. Ayrıca anadili konuşurlarından geçişsiz fiillerin edilgen yapılması istendiğinde bazen fiili ettirgen yapıp daha sonra edilgen yaptıkları görülebilmektedir. Anadili konuşurlarının göstermiş olduğu bu durum da Türk dillerinin genel olarak geçişsiz fiillerin edilgen yapılmasına Türkiye Türkçesi kadar eğilimli olmadıklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abraham, W. (2011). Verbs of motion: Impersonal passivization between unaccusativity and unergativity. In Andrej Malchukov, A. S. (Ed.), *Impersonal Constructions: A cross-linguistic perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 91-125.
- Altınkaynak, E. (2003). *Gagavuz Masalları*. Trabzon.
- Baskakov, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Biktimir, T. (1986). Impersonal Passives and the -ArAk construction in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics*: 53-75.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin Dili*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çelebi, İ. (2006). *Kırgız Halk Edebiyatında Koşoklar (Ağıtlar)*. Gazi Üniversitesi.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dietrich, A. P. (1999). Relational Grammar and Impersonal Passives. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 35: 35-54.
- Doğan, L. (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Ercilasun, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (Ed.) (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Erdem, M. (1998). Türkçede Fiillerin Geçişlilik Derecesi. *Dil Dergisi* 71: 5-9.
- _____ (2003). Historical Development of Passives in Turkish. In Özsoy, A. S., Akar, D., Nakipoğlu-Demiralp, M., Erguvanlı-Taylan, E. E. & Aksu-Koç, A. (Eds.), *Studies in Turkish Linguistics*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 37-48.

- _____ (2004). Eski Anadolu Türkçesinde Fiiller ve Unsurları. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I*: 951-958.
- _____ (2015). Türk Dillerinde Belirtme-Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme. *Türkbilig* 30: 167-186.
- _____ (2017). Türk Dillerinde Geçişsiz ve Geçişli Fiil Değişmesi ve Sözdizimsel Sonuçları: doğ- Fiili Örneği. *Gazi Türkiyat* 21: 1-18.
- Hopper, P. J. & Thompson, S. A. (1980). Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56(2): 251-299.
- İnayet, A. (2004). *Uygur Halk Destanları I*. Ankara: TDK.
- _____ (2013). *Uygur Halk Destanları II*. Ankara: TDK.
- Ježek, E. (2016). *The Lexicon: An Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: TDK.
- Karanfil, G. (2015). *Gagauz Şiir Antologiyası*. Bursa.
- Keenan, E. I. & Dryer, M. S. (1985). Passive in the World's Languages. In Shopen, T. (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description 1. Clause Structure*. Cambridge: Cambridge University Press. 243-281.
- Khrakovsky, V. S. (1973). Passive Contructions: Definition, Calculus, Typology, Meaning. In Kiefer, F. (Ed.), *Trends in Soviet Theoretical Linguistics*. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company. 59-76.
- Korkmaz, Z. (1995). Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkan Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* 1: 607-619.
- MEB (1975). *Türk Ansiklopedisi - 22*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Mehmet, A. (2011). *Uygur Halk Destanları 3*. Ankara: TDK.
- Nakipoğlu, M. (1998). *Split Intransitivity and the Syntax-Semantics Interface in Turkish*. University of Minnesota. PhD Thesis.
- _____ (2000). On the Aspectual Properties of Unaccusatives. In Göksel, A. & Kerslake, C. (Eds.), *Studies on Turkish and Turkic Languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag. 67-74.
- _____ (2001). The Referential Properties of the Implicit Arguments of Impersonal Passive Constructions. In Taylan, E. E. (Ed.), *The Verb in Turkish*. Amsterdam: John Benjamins. 129-150.
- _____ (2002). Türkçe'deki Ayrık Geçişsiz Eylemlerin Olay Yapısal Bir İncelemesi. *Dilbilim Araştırmaları*: 1-16.
- Nakipoğlu, M. & Üntak, A. (2006). Türkçe'de Eylem Sayısı ve Eylemlerin Biçimbirimsel Özellikleri. *Dil Araştırmaları*: 129-164.
- Nasrattınoğlu, İ. Ü. (1988). *Çağdaş Özbekistan Şiiri Antolojisi*. Ankara: Aşık Ofset.
- Necipoviç Necip, E. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: TDK.
- Özkan, N. (2007). *Gagavuz Destanları*. Ankara: TDK.
- _____ (2014). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ.
- Özkaragöz, İ. (1986a). Monoclausal Double Passives in Turkish. In Slobin, D. I. & Zimmer, K. (Eds.), *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 77-91.
- _____ (1986b). *The Relational Structure of Turkish Syntax*. University of California.

- Özsoy, A. S. (2009). Argument Structure, Animacy, Syntax and Semantics of Passivization in Turkish : A Corpus-based Approach. In Yuji Kawaguchi, M. M., Jacques Durand (Ed.), *Corpus Analysis and Variation in Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Perlmutter, D. M. (1978). Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis. *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 4: 157-189.
- Radloff, W. (1995). *Manas Destanı*. Ankara: Kamer Matbaacılık.
- Schönig, C. (2013). Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri. (Çev. İsa Sarı). *Dil Araştırmaları* 12: 221-257.
- Shetreet, E., Friedmann, N. & Hadar, U. (2010). The Neural Correlates of Linguistic Distinctions: Unaccusative and Unergative Verbs. *Journal of Cognitive Neuroscience* 22(10): 2306-2315.
- Siewierska, A. (1984). *The Passive: A Comparative Linguistic Analysis*. London: Routledge.
- _____ (2011). Overlap and complementarity in reference impersonals: Man-constructions vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe. In Andrej Malchukov, A. S. (Ed.), *Impersonal Constructions: A cross-linguistic perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- TDTEA (1993-2005), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1-32*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1993-2005.
- Tekin, T. & Ölmez, M. (2014). *Türk Dilleri*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Ulutaş, İ. (2004). *Relative Clauses in Gagauz Syntax*. İstanbul: The Isis Press.
- Uygur, C. V. (2010). *Karakalpak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.

Wunderlich, D. (2006). Towards a structural typology of verb classes. In Wunderlich, D. (Ed.), *Advances in the Theory of the Lexicon*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Zaenen, A. (2006). Unaccusativity. In Brown, K. (Ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics (Second Edition)*. Oxford: Elsevier Science. 217-224.

EK 1.

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 18/06/2018</p>
<p>Tez Başlığı: Merkezi Türk Dillerinde Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapılması</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"><i>S. Pilgir</i> 18.06.2018</p> <p>Adı Soyadı: Serap PILGIR Öğrenci No: N12221364 Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;"><i>M. Erdem</i></p> <p style="text-align: center;"><i>S. Erdem</i> Doç. Dr. Mevlüt ERDEM</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

EK 2.

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 18/06/2018</p> <p>Tez Başlığı: Merkezi Türk Dillerinde Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapılması</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 18/06/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %5'tir.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"><i>S. Pilgir</i> 18.06.2018</p> <p>Adı Soyadı: Serap PILGIR Öğrenci No: N12221364 Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları</p>
<p>DANIŞMAN ONAYI</p> <p>UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;"> Doç. Dr. Mevlüt ERDEM</p>

